

[Delos.01.001] 30 juni 1770 [...] **Delos, alleraanmerkelykst wegens het Oracul van Apollo** en ten hoogsten vermaard: de overblyfzels van de Pilaar van Apollo zyn alhier nog te zien, en verscheidene grootste stukken en brokken van zyn vernieuwden Tempel, alsmede der eertyds zoo aanzienelyke Stad Delos.

5 [Delos.01.002] 19 juli 1873 **Uit Griekenland komen berichten, die zoowel voor oudheidkundigen** als voor industrieelen zeer belangrijk zijn. De Koning laat in den laatsten tijd op een zijner landgoederen in de nabijheid van Athene opgravingen doen en men heeft daar nu eenige, met opschriften voorziene, steenen gevonden, waaruit blijkt dat op die plaats vroeger het bekende vlek Dekelia heeft gestaan. Op het
10 eiland Delos heeft een Fransch genootschap hoogst belangrijke ontdekkingen gedaan; blootgelegd zijn o. a. de bouwvallen van een tempel, waarschijnlijk die van het beroemde, aan Apollo gewijde, gebouw. Voorts wordt gemeld dat de bekende Trojaansche opgraver, Dr. Schliemann, onlangs weer naar Athene is teruggekeerd met een schat van belangrijke en ook zeer kostbare voorwerpen (goud en zilver), die door hem op eene
15 diepte van 18 meters zijn gevonden op de plaats, waar hij meent het paleis van Priamus te hebben ontdekt.

[Delos.01.003] 3 september 1873 **— Twee ontdekkingen op archaeologisch gebied.** Op het eiland Delos heeft de heer Burnouf, directeur van de Fransche school te Athene en een harer leerlingen, een ouden tempel ontdekt waarschijnlijk van Apollo, zoomede de
20 ruïnen van een stad. De heer Schlieman, die zich verscheiden jaren heeft bezig gehouden met het doen van opgravingen op de plaat waar eenmaal Troje stond, is te Athene teruggekeerd. Hij heeft verschillende belangrijke vondsten gedaan, niet allee vazen en dergelijken, maar ook kostbare gouden en zilvere versierselen, op een diepte van 18 à 19 meter in de ruïnen van hetgeen hij als het paleis van Koning Priamus
25 beschouwt.

[Delos.01.004] 6 juli 1880 **Bij het eiland Delos is door duikers die aan het sponzen zoeken waren,** op een diepte van 45 meter een levensgroot koperen paard gevonden. Tot bewijs van hunne ontdekking hebben zij eerst een hoef en later een der pooten van het dier boven gebracht. Er moet ook een ruiter op het paard zitten.

30 [Delos.01.005] 14 augustus 1882 **Onder leiding van den heer Kavadias hebben thans op Delos** opgravingen plaats, die verrassende uitkomsten geven, te meer daar tot na toe slechts oen zeer klein terrein is ontgraven. Men vond een nog goed bewaard standbeeld van Venus, waarvan het hoofd geheel overeenkomt met dat van de Venus de Medicis. Daarentegen herinnert het lichaam aan de Venus van Praxiteles. Verder vond men een
35 vrouwekop van hooge schoonheid. Den romp er van heeft men niet kunnen vinden. Zeker is het, dat dit beeld door de Barbaren of Christenen is beschadigd. De kop draagt nog de sporen kleuren. Nog andere schoone beeldhouwwerken (o. a. een klein Venusbeeldje, waarvan slechts de rechterhand ontbreekt) van oud-Helleenschen oorsprong en van groote oorspronkelijkheid, werden gevonden. De Grieksche Regeering is voornemens den
40 arbeid met meer kracht voort te zetten.

[Delos.01.006] 1 september 1882 **Bij de opgravingen aan het heilige meer te Dilos (resp. Dêlos)** zijn, volgens bij het Grieksche Ministerie ontvangen bericht, weder interessante werken te voorschijn gebracht; ten eerste een prachtig Mozaïek van
45 onbekende hand, verder een kolossaal beeld van de godin Rome, van Melanos den Athener, en eindelijk nog een meer dan levensgroot beeld van een geknield krijgsman (geen Griek maar Barbaar) van Agasios den Ephezier. In het theater, dat ook ontgraven wordt, vond men groote marmeren driehoeten, zetels die in het orkest gebezigd werden; en twee riemen, die gediend hebben om den bodem van een of ander gebouwtje op het
50 tooneel te ondersteunen. Uit hetgeen tot nog toe gevonden is blijkt, dat bij het orkest dezelfde zetels dienst deden als die, welke in het Atheensche Odeon van Herodes den Attiër gevonden zijn.

[Delos.01.007] 6 oktober 1882 **Onder de leiding van den ophoor Kavadias hebben op het eiland Delos** opgravingen plaats, die verrassende uitkomsten geven, vooral als men
55 bedenkt, dat tot nu toe slechts een zeer klein terrein is ontgraven. Men vond een nog goed geconserveerde statue van Venus, waarvan het hoofd geheel overeenkomt met dat van de Venus de Medicis. Daarentegen herinnert het lichaam in zijn gansche compositie aan de Venus van Praxiteles. Verder vond men een heerlijken vrouwenkop van waarlijk klassieke schoonheid, hen romp er van heeft men niet kunnen vinden. Zeker is het, dat dit beeld door de Barbaren of Christenen is beschadigd. De kop draagt nog de sporen
60 van kleuren. Nog anders schoone beeldhouwwerken (o. a. een klein Venusstatuet, waaraan slechts de rechterhand ontbreekt) van oud-Helleenschen oorsprong en van groote oorspronkelijkheid, werden gevonden. De Grieksche regeering is voornemens den arbeid met grootere kracht voort te zetten.

[Delos.01.008] 1 juni 1883 **De zee, die in den loop der eeuwen zoo veel — ook kunstschaten** — verzwolgen heeft, heeft thans een hoogst merkwaardigen kunstschat uit de grijze oudheid teruggegeven. Uit de Grieksche Parnassos toch blijkt, dat visschers van Aegina, die naar Delos voeren, om naar sponzen te duiken, op den bodem van de
65 zee, ter diepte van ongeveer 5 el, een bronzen paard hebben gevonden van meer dan

natuurlijke grootte, van alle kanten volgegroeid met mosselen. Met groote inspanning gelukte het hun, een poot van het paard af te breken. Toen de poot te Argina te koop gesteld was, kwam de zaak ter kennis van oudheidkundigen, en daar de poot van een uitstekende bewerking was, en het dus te denken is, dat het geheele beeld zoo voortreffelijk bewerkt zal zijn, doet men thans zijn best, het geheele paard voor den dag te doen halen. Men meent dat het paard oudtijds te Delos zal zijn geplaatst geweest. Het is het eerste groote paard in brons, dat uit de Grieksche oudheid is overgebleven. De bronzen paardebeelden zijn over 't geheel niet talrijk, en een Grieksche oorsprong laat zich tot dusver bij geen aantoonen.

[Delos.01.009] 22 augustus 1883 **Op het Grieksche eiland Delos heeft men**

belangwekkende opgravingen gedaan. Bij den schouwburg van Apollo is nl. een woonhuis gevonden, waarschijnlijk uit het Alexandrijnsche tijdperk. Tot dusver werden een binnenplaats en twaalf kamers te voorschijn gebracht. De vloer van de binnenplaats is zeer fraai ingelegd. Men heeft ook de poort en een deel van den weg die er heen leidde uitgegraven, en er is hoop dat men, bij voortzetting van de onderzoekingen, misschien een geheele wijk van de oude stad zal vinden.

[Delos.01.010] 26 september 1883 **— Uit Athene wordt een interessante vondst gemeld.**

Op 't eiland Delos, waar onder leiding der Fransche school te Athene opgravingen worden gedaan, vond men bij het Apollo-theater de overblijfselen van een particulier woonhuis uit den tijd van Alexander. Reeds zijn een door zuilen omringde binnenplaats en twaalf vertrekken blootgelegd. De vloer is in prachtig mozaïek met bloemen, visschen en andere ornamenten ingelegd en heeft in 't midden een reservoir vol water. De opgravingen worden ijverig voortgezet.

[Delos.01.011] 31 oktober 1883 **— Zoo als men weet, worden te Delos in Griekenland**

door een Fransche maatschappij oudheids-opgravingen gedaan, doch sedert eenigen tijd zijn die gestaakt, omdat men geen werkvolk kan krijgen. De reden hiervan moet gelegen zijn in het feit, dat de Nomasch (gouverneur) alle moeite doet om de maatschappij het graven te verhinderen, wijl hij het niet over zich kan krijgen de kunststukken zijner voorvaders door anderen te laten weghalen; — een geest die zich tegenwoordig overal in Griekenland openbaart.

[Delos.02.001] 11 juli 1889 **De volksspelen der Grieken. II.** Een ander tafereel

ontleenen wij aan de Odyssee, waar Homeros, in zijne schildering van de Phaeaken, ons het liefelijke beeld van een jonisch volksleven te aanschouwen geeft. Met welgevallen zien wij de Koningsdochter Nausikaa aan het strand der zee, zooals zij daar met hare dienstmaagden, na het lijnwaad en de sluiers voor haar aanstaanden bruidstooi te hebben gereinigd, tot verpoozing danst, met den bal speelt en blij gezang doet

hooren. Zoo heerlijk als Artemis daarheen ging over Taygetos' hoogten, zoo bekoorlijk scheen de verheven jonkvrouw toe aan de maagden. Daar wierp zij op een van de meisjes den bal, doch miste. Toen ging er een luid gejuich op, dat Odysseus, die op Scheria aan land was gespoeld en in het nabijgelegen woud lag te sluimeren, deed ontwanen. Op die zonderlinge verschijning werden de dienstmaagden van schrik bevangen en vloden

heen, maar Nausikaa bleef staan en ontfermde zich over den ongelukkigen vreemdeling, die op een eerbiedigen afstand hare hulp inriep en haar toewenschte, dat de goden haar mochten schenken, zooveel haar hart begeerde: "een man en een huis, en vrede en eendracht." "Wat gij billijkerwijs verlangt," zoo sprak zij hem vriendelijk toe, "zal u niet ontbreken. Ik zal u de stad wijzen, die wij bewonen en waarover mijn vader

Alkinoos heerscht." Na een bad genomen en zich behoorlijk gekleed te hebben, was hij reeds een geheel ander mensch. Met spijs en drank werd hg verder verkwikt, alvorens zij samen stadwaarts gingen. Tegen zonsondergang bereikten zij het liefelijke bosch van populieren, aan Pallas Athene gewijd. Daar moest de vreemdeling zoolang wachten, totdat de anderen te huis waren en hem bij den Koning hadden aangediend. In dien tusschentijd bad hij, dat hij van het volk der Phaeaken liefde en barmhartigheid mocht ondervinden.

[Delos.02.002] Tot het Koninklijk paleis, waar de aanzienlijken des lands vergaderd waren, toegelaten, smeekte hij de Koningin Arete naar zijn vaderland te mogen terugkeeren. De Koning noodigde hem aan het gastmaal, na afloop waarvan er

volksspelen zouden gehouden worden, opdat de vreemdeling aan de zijnen mocht verkondigen, hoe ver de Phaeaken boven anderen uitmunten als vuistvechters, worstelaars en in den sprong en wedloop. Op het bepaalde uur begaven zij zich naar de markt, alwaar het volksfeest zou plaats hebben. Vele en aanzienlijke jongelingen waren opgekomen, vol verlangen naar den wedstrijd. Daaronder bevonden zich de drie voortreffelijke zonen van Alkinoos. Deze zouden de vlugheid der voeten met elkander

beproeven. Van de standplaats, waar zij begonnen, strekte de loopbaan zich voor hen uit. Daar snelden allen tegelijk heen. Maar niet lang duurde het, of de moedige held Klytoneos liep allen ver vooruit, en de anderen, hoe zij zich ook inspanden, bleven een heel eind achter. Daarop volgde de moeielijke worstelstrijd, waarin Euryalos uitmuntte, daar hij over de dappersten zegepraalde. Vervolgens overtrof in het

springen Amfialos verreweg de anderen. Bij het zwaaien van de schijf zegepraalde

Elatreus, en eindelijk in den vuistkamp was Laodamas overwinnaar. Deze noodigde nu zijne vrienden uit eens te onderzoeken of die vreemdeling ook ervaren was in het kampspel. Met het oog op zijn gestalte en leeftijd koesterde hij daarvan de beste
 140 verwachting, maar de ramp van het schipbreuk-lijden had hem mogelijk geknakt. Toch waagden zij het, bij monde van Laodamas, hem toe te spreken. "Welaan, o vreemdeling, hebt gij verstand van het kampspel, zoo neem er de proef eens van en zet de zorgen van u af." Maar hij was er niet toe te bewegen. Toen begon Euryalos te smalen en te schelden. "Neen voorzeker, gij schijnt mij geen man, bekwaam in het kampspel, maar
 145 iemand, die bestendig met een schip rondvaart, misschien een hoofd der schippers, die tevens kooplieden zgn." Dit maakte geen gunstigen indruk. Hem donker aanzierende, begon Odysseus: "Vreemdeling, uw woord is niet fijn; gij zijt een overmoedig jongeling. Door uw ongepaste taal hebt ge mij zeer gegriefd. Ik ben geen vreemdeling in den wedstrijd, zooals gij zwetst. Hoe diep de nood mij ook gebogen heeft, ik aanvaard den
 150 wedkamp, want gij hebt er mij toe gedwongen." [Delos.02.003] Zoo sprekend stond hij op en vatte de schijf, die nog grooter, dikker en zwaarder was dan de andere, waarmee de Phaeaken zich onder elkander oefenden. Na de schijf in de rondte gezwaaid te hebben, wierp hij ze met groote kracht weg. Met luid gesuis vloog ze ver over het merkteeken. "Doet mij dat na, gij jongelingen.
 155 Ieder, die durft, kome en beproeve zijne krachten, hetzij niet de vuist, of in de worsteling, of in den wedloop. Ik weiger niemand, behalve mijn gastheer: wie zou gaarne met zijn gastvriend kampen? Ook met den boog en de werpspies weet ik te treffen. Alleen in den wedloop vrees ik, dat iemand het van mij zal winnen, daar die storm op zee mijne leden van kracht heeft beroofd." Maar allen rondom hem verstomden en zwegen. Slechts Alkinoos antwoordde: "Niet als vuistvechters of worstelaars munten
 160 wij uit, maar wel in den wedloop en de scheepvaart. Ook is de maaltijd ons steeds lief en het gezang en de reidans. Welaan dan, meesters in de danskunst, speelt voor ons en laat de zanger Demodokos u met de harp begeleiden." Spoedig werd er ruimte gemaakt en versiering aangebracht voor de dansplaats. De zanger zette zich in het midden, en rondom hem schaarden zich jongelingen, in den bloei der jaren en bedreven
 165 in den dans; hoe sierlijk en vlug bewogen zij zich in geregelden pas: Odysseus was er verbaasd van. Toen deed de blinde zanger de snaren ruischen en hief tot aller genoegen het vroolijke lied aan van de liefde van Ares en de bekoorlijke Aphrodite, en van de wijze, waarop Hephaestos hen in het kunstig bewerkt net gevangen hield.
 170 Daarop werd Laodamas uitgenoodigd afzonderlijk met Halios te dansen. Terstond namen zij den sierlijken bal in de hand. Zie, daar wierp de een hem naar de schaduwrijke wolken, achterover gebogen, en de ander, in een sprong van den grond zich verheffend, ving hem behendig op, eer hij weer op zijn voeten stond. Nadat zij nog beproefd hadden den bal recht in de hoogte te werpen, dansten zij met vluggen tred daarheen en
 175 verwisselden dikwijls van plaats. es andere jongelingen, daarbij staande klaptten in de handen, en er ging een luid gejuich op. Odysseus was zeer getroffen. "Zie," zoo sprak hij den Koning toe, "gij beroemdet u de voortreffelijkste dansers te hebben, en gij handhaaftet uw roem." [Delos.02.004] Op het voorbeeld van Alkinoos werd de gast nu met rijke geschenken
 180 overladen. Ook Euryalos moest hem, met woorden en daden, trachten te verzoenen. Gaarne voldeed hij aan het verzoek des Konings en reikte den vreemdeling het metalen zwaard, met zilveren heft en scheede van gepolijst ivoor, over, met de gevleugelde woorden: "Vreugde zij u, vader en gast! Werd er een krenkend woord gezegd, snel mogen de stormen het verdrijven. De goden geven u ook uw vaderland en uw gade weer te
 185 zien, daar gij, ver van de uwen, zooveel leed hebt ervaren" "Ook u zij vreugde," hernam Odysseus, "en heil en zegen van de goden! Moogt gij in de toekomst dit zwaard nimmer nodig hebben, dat gij mij thans met verzoenende woorden hebt geschonken." Des avonds in het Koninklijk paleis teruggekeerd, hoorden zij aan den maaltijd dien blinden zanger weder. Nu zong hij van het Trojaansche paard en den val van Troje, en
 190 van hem, die zoo moedig aan dien vreeselijken kamp deelnam, tot hij, gesterkt door de verhevene Athene, ten laatste zegevierde. Op het hooren van die woorden ontroerde Odysseus zeer. Hij noemde toen zijn naam en verhaalde zijne verdere lotgevallen. Na een hartelijk afscheid genomen te hebben, ging hij aan boord van een ruim schip, dat hem behouden en wel naar zijn eigen haard terugbracht. Waren de jonische Grieken
 195 vroeger van Oosten en Westen, uit hunne oude zetels naar den Isthmos gekomen, om aldaar gemeenschappelijk te offeren aan den land- en zeebewegenden Poseidon, sedert hunne nederzettingen op de eilanden van de Aegeïsche zee en aan de nabijgelegen kusten werd het kleine Delos, door de Kykladen als in een kring omgeven, het
 200 middelpunt van hun Apollo-dienst en langzamerhand de gemeenschappelijke offerhaard van alle Joniërs. Homeros kende den slanken palm, die daar oprees, nevens het altaar van den lichtgod. [Delos.02.005] Volgens de sage had Poseidon dit eiland, door een slag van zijn
 drietand, uit de zee doen opkomed. Hier vond Leto, door de ijverzuchtige Hera overal vervolgd, eindelijk een rustplaats, om haar kroost ter wereld te brengen. Toen zij

205 het eiland betrad, zong Pindarus in zijn feestlied, verhieven zich vier zuilen uit de diepte der zee, om de heilige rots, die tot nu toe had rondgedreven, te dragen en vast te leggen, ten behoeve van haar en hare kinderen Apollon en Artemis. De groote lichten des hemels konden slechts uit Zeus, den god des hemels, zijn voortgekomen. Brak het licht door uit de duisternis, uit de schemering, zoo moest de moeder van
 210 Apollon en Artemis deze schemering, deze duisternis zelve zijn. De naam Apollon beteekent de afwerende en Phoebos de lichtgevende. Van den zilveren boog, waarmede hij gewapend is, zendt hij zijne pijlen, de zonnestrallen. Daarmee verdrijft hij de duisternis van den nacht. Ook de onstuimige zee moet hem gehoorzamen. Wanneer de zon door de donkere wolken heendringt, hare lichtstralen op de zee vallen en de grauwe golven verlichten, dan zijn de geesten der duisternis verdreven; de schipper ademt weer vrij en dankt den god des lichts, die hem met zijn pijlen gered heeft. Was de
 215 donkere winter voorbij en de heerlijke lente daar, dan vierden alle Joniërs samen het feest van het wedergeboren licht, het geboortefeest van Apollon, den god van het altijd nieuwe, altijd heldere, altijd jeugdige licht. Te midden van een steeds
 220 schitterende zee, door de stralen der zon sterk verlicht en door de eilanden Mykonos en Eheneia tegen eken storm beveiligd, werd de rots van Delos aan Phoebos Apollon gewijd.

[Delos.02.006] Toen Theseus daar landde, na zijne overwinning op Kreta, waar hij, met behulp van de koningsdochter Ariadne, in het Labyrint den minotauros had neergeveld,
 225 ontstak hij, aan het hoofd van de gelukkige geredde jongelingen en jonkvrouwen van Athene, het eerste offer om den god te danken voor hunne bevrijding. Daarna voerde hij met hen den eersten reidans uit rondom het altaar, "het kunstig spel van windend' armen, tripplend lichten voet," het slingrend koor, den geranos, die de vele kronkelingen van den doolhof, waarin zij bijna waren omgekomen, moest voorstellen.
 230 Een tak van den heiligen palmboom, waaronder Apollon was geboren, schonk Theseus als zegeteeken aan wie in dit spel het meest had uitgemunt. Zoo ongeveer waren de Delische spelen gesticht. Sedert gingen de Joniëra jaarlijks daarheen, om ter eere van Apollon en Artemis feest te vieren. Op het voorbeeld van den hoofdheros van hunnen stam vierden zij dat feest met offers en wedstrijden. Wanneer de lente in het
 235 land was, wanneer de zwaluwen terugkeerden, wanneer het vogelenkoor in de bergen en wouden zijn vroolijk gezang liet hooren, "in 't dicht platanen, groen zich liefdezingend 't nachtegalepaar verschool," dan maakten zij zich op, om verlicht te worden door het heerlijke licht, dat van Delos uitstraalde en dat zelfs den goden op den Olympus, van uit de donkere aarde, toebloek als een schitterende ster. Dan ging
 240 te Athene het feestgezantschap onder zeil, in het heilige Delische schip, waarmede Theseus, de stichter van hun staat, de vader der worstelkunst, het eerste naar Delos was gevaren. Tegen het einde der negende eeuw v. C. stroomden, in de eerste dagen van Meimaand, alle Joniërs van heinde en verre, van de kusten van Klein-Azië en
 245 Griekenland, van Karië en Lydië, van Euboea en Attica, van de Sporaden en Kykladen, op hunne galeien en booten naar het heilige land Delos, om den 6en en 7en van die maand aan hun gemeenschappelijken haard te offeren en wedstrijden te houden in gezang en dans, in muziek en gymnastiek. Op een dier feesten, omstreeks het midden der
 250 achtste eeuw, zong de blinde zanger van Chios de schoone hymne op Apollon: "O Phoebos, al zijn u ook vele tempels, en schaduwrijke bosschen, en hooge bergtoppen en rivieren, die in zee uitstroomen, gewijd, nochtans verblijdt uw hart zich het meest in Delos. Daar verzamelen zich de Joniërs in lange gewaden, met hunne kinderen en hunne edele vrouwen. Uwer gedenkend, vermaken zij zich met gezang en dans en wedkamp. Wie daar komt, zou kunnen gelooven, dat de Joniërs vrij waren van ouderdom en dood. Hij zal zich verheugen bij den aanblik der mannen en schoon gedorde vrouwen en der
 255 vlugge schepen met hun rijke vracht. Daarbij prijzen de jonkvrouwen van Delos, de dienstmaagden van den ver treffenden god, Apollon en Leto en Artemis in liederen en zingen de hymnen der mannen en vrouwen uit den voortijd en brengen de geslachten der menschen in verrukking"... Met een woord aan de jonkvrouwen, die den reidans om het altaar uitvoerden, besluit hij zijn hymne.

260 [Delos.02.007] "Vreugde zij ulieden! Gedenkt ook mijner in later dagen, en wanneer een van de aardbewoners herwaarts komt, na veel geleden te hebben, en u vraagt: wie brengt u de schoonste gezangen en wie verblijdt u het meest? antwoordt dan terstond, met een goed woord: de blinde man, die het rotsachtige Chios bewoont." De reidansen rondom het offeraltaar bestonden in eenvoudige, plechtstatige, voortgaande bewegingen
 265 en rhytmische wendingen, met eenige mimiek van de reien of koren, die bij de feesten optraden. In zijn Grieksche idylle laat Vosmaer in den reidans, aan het hoofd der meisjes, Nanno aldus verschijnen: "Het hoofd omhoog, der ving'rentop aan 't plooiend kleed. Terwijl de punt der voeten 't buigzaam wiegend lijf Als zweven deed, en nauw der veldbloem gaf een kreuk, Zoo zweefde slank het schoone meisje allen vóór." Niet
 270 alleen de lichamelijke kracht en vlugheid, maar ook de voortreffelijkheid van den geest werd op Delos in de gelegenheid gesteld den palmtak der overwinning te behalen. Zoo hoorden wij reeds de hymne op Apollon. Onder den invloed van den grooten meester,

die de goden op den Olympus met zijn gezang bij den phorminx verheugt, gelijk de zangers bij het feestmaal van de koningen der aarde zingen, werd de geest meer en meer verlicht en beschaafd. Was hij niet de meester van alle schoone kunsten en de aanvoerder der Muzen? "Hoe ernstig klonk het lied! Met d'ernst der hoogste kunst, Die 't streng verheven smelt in 't albekorend schoon, 't Ionisch schoon, van fijnheid vol en eeuwge jeugd, Dat wel verheft en roert, maar niet beroert en schokt, Zoo klonk het dichterwoord, gedragen en gesteund, Niet overheerscht, door 't fijn gekleurde snaargeluid." (Vosmaer.)

[Delos.02.008] Voor het oudste kampspel, den wedloop, werd een ruim veld afgezonderd en zoodanig ingericht, dat er tevens andere lichaams oefeningen konden gehouden worden. Daartoe sloot men twee evenwijdige hoogten aan de eene zijde boogsgewijze af. Aan de andere zijde, ter plaatse waar de wedloop begon, werd een rechte lijn door die hoogten getrokken of een muur opgericht. Die kampplaats verkreeg den naam van stadium. Niet ongelijk aan de wedstrijden, zooals Homeros die bezingt, zullen de Delische volksspelen geweest zijn. In den loop des tijds werd alles evenwel beter ingericht en geregeld. Tot vaste regelen, waarin het eigenaardig Helleensche zich gevormd heeft, is het eerst in Dorische staten gekomen, vooral in Sparta. Eenige jaren voor het uitbreken der Perzische oorlogen werd de bevolking van Delos door Attische kolonisten versterkt. Op de nadering van den vijand nam zij de wijk naar Tenos, maar de Perzische veldheeren noodigden hen uit zonder vrees naar het heilige eiland terug te keeren. Toen hunne vloot daar voor anker lag, verbrandde Datis 300 centaars wierook, ter eere van Apollon, dien hij voor den zonnegod Mithra hield, wiens machtige bescherming hem op zijn verdere tochten de zege zou doen behalen. Hoe ongelukkig dit echter afliep, is bekend. In den slag van Marathon, waar zij door Miltiades werden overwonnen, had men Theseus uit den grond zien oprijzen om de vijandelijke slagliniën te verbreken.

[Delos.02.009] Een tijdlang schijnt de viering van het Delische volksfeest in verval te zijn geraakt, tot de Atheners het, in het begin van den Peloponnesischen oorlog, in 426 v. C., poogden te herstellen. Na de reiniging van het eiland werd nu deels een jaarlijksch kleiner, deels een vijfjarig grooter feest gevierd, en beide, feesten werden door feestgezantschappen van Athene, en zeker ook van de overige jonische staten, bezocht. De prachtige tempel van Apollon aan de haven, met zijne rijke schatten, kwam onder toezicht en beheer van Amphictyonen (vereenigingen tot onderlinge viering van een godsdienstig feest, enz.), waarin de Atheners natuurlijk het voorzitterschap bekleedden en waartoe jaarlijks een honder burgers werd afgevaardigd. In den laatsten tijd, sedert 1873, zijn door de Fransche school van Athene op Delos opgravingen gedaan, die zeker nog wel een en ander van het merkwaardige eiland aan het licht zullen brengen. De bouwvallen van den oudsten tempel zijn gevonden. Acht vrouwenbeelden, van de achtste tot de vijfde eeuw v. C., heeft men ontdekt en ten deele kunnen herstellen. Daarbij zijn een groot aantal handschriften en een menigte bas-reliefs en bronzen voorwerpen, uit alle tijdperken der Grieksche kunst, opgedolven en naar het museum te Athene overgebracht.

[Delos.03.001] 15 oktober 1894 **De door de Fransche archeologische school te Athene,** op het eiland Delos ondernomen opgravingen, hebben aan het licht gebracht eenige muren van particuliere woningen en twee marmeren Apollobeelden. Die muren zijn geheel bedekt met antieke fresco's, die tot zeer hoogen ouderdom opklimmen, doch nog altijd hun eerste frisheid hebben behouden; zij stellen tooneelen voor uit het dagelijksche leven en uit de mythologie en vormen zeer belangrijke documenten voor de kunstgeschiedenis van oud-Griekenland.

[Delos.03.002] 15 oktober 1894 **De ontgravingen op het eiland Delos, waar volgens de mythe Latona** aan Apollo en Diana het leven schonk, zullen met het oog op het slechte weder gestaakt worden. Bij de laatste opgravingen zijn twee marmeren standbeelden van Apollo en eenige muren van particuliere huizen blootgelegd, welke rijk met fresco's versierd zijn, tooneelen uit het huiselijk leven en de mythologie voorstellende. De fresco's zijn uitstekend bewaard gebleven en van groot belang voor de geschiedenis der oude Grieksche kunst.

[Delos.03.003] 3 januari 1895 **Uit Delos in Griekenland wordt gemeld, dat leerlingen** der technische school te Athene er opgravingen gedaan hebben, die prachtige antieke beeldhouwwerken aan den dag hebben gebracht. O. a. moet een vrouwenstandbeeld zijn opgegraven, dat als een onschatbaar meesterstuk der oudheid wordt geroemd.

[Delos.04.001] 19 januari 1895 **In een uitgestrekt halfroond, ommuurd door hooge en woeste rotsen,** uitloopers van den Parnassus, op den rechter-oever van den Kephalo-Vrysi, die uit den bron van Oastalis ontspringt en onder het vormen van menigvuldige watervallen zich een weg baant door een bosch van olijven en laurieren tot hij in het uitgedroogde bed den Xero-Potamo valt, staan drie of vier witte huisjes: dat is het dorp Castri, dat door een wonderlijk spel van het noodlot is verzezen op de plaats van Delphi, de weelderige heilige stad, het groote godsdienstige middenpunt van de beschaving der ouden. De geleerden hebben zich gedurende langen tijd afgevraagd, of

een zoo roemrijk bekende stad in werkelijkheid zoo ten eenenmale zou hebben kunnen
 verdwijnen, zonder iets anders achter te laten dan eenige brokken marmers, over den
 grond verstrooid, en enkele verminkte beeldhouwwerken, op zijde gezet onder de
 345 schaduw van de olijfboomen in de tuinen; of de phocidische plunderaars, de
 centurionen van Sulla er [en] Nero, de Galliërs onder Brennus, de krijgslieden van
 Constanten aldus tot niet zouden hebben kunnen doemen die ontzaglijke stad, bestaande
 uit louter tempels en heiligdommen, bevolkt door duizendtallen van standbeelden. In
 den aanvang van het jaar 1891, toen de minister van onderwijs in Frankrijk die zoo
 350 oude vraag voorlegde aan den heer Homolle, den tegenwoordigen directeur der »Ecole
 française d'Athènes," aarzelde deze niet te antwoorden, dat hij voor zich de
 overtuiging bezat, dat de bodem van het dorp Castri de allerkostbaarste
 gedenkteekenen bevatte, en hij steunde zijn meening met de vermelding der door
 Ottfried Müller, Wescher, Foucart, Haussoulier en Pomtow in 't werk gestelde
 355 pogingen, en met de waarnemingen, die hijzelf had mogen doen in de streek der
 delphische vallei.

[Delos.04.002] Het strekt het laatste parlement tot onverwelkbare eer te zijn
 ingegaan op zijn verzekering en een aanzienlijke som te hebben toegestaan voor deze
 belanglooze onderneming, want geen enkel der opgegraven werken zal Griekenlands bodem
 360 verlaten. Een geheel jaar werd besteed met het onteigenen van de huisjes der boeren,
 die juist op dezelfde plaats waren gebouwd, waar zich voormaals de voornaamste
 gebouwen bevonden, rondom het heiligdom van Apollo. Dit ging gepaard met vele
 moeilijkheden: hoewel al dadelijk 280.000 franken, bestemd om de boeren schadeloos te
 stellen, gedeponereerd waren geworden in de Bank van Athene, stonden deze niet toe, dat
 met de werken een aanvang werd gemaakt, voordat zij het geld in handen hadden.

365 «Ziehier mijn akker, ziehier mijn hand, zeide een oude vrouw tot den directeur; leg
 mij drachmen op die hand, en ik zal dien grond aan u afstaan." Die arme luidjes
 wilden niet gelooven, dat een handteekening geldswaarde kan bezitten en beelden zich
 in hun eenvoud in, dat men, na het terrein het onderste boven te hebben geworpen, de
 uitgestrektheid zoude gaan betwisten der bezittingen, die men hun afkocht.

370 Verscheidene malen wilde de heer Homolle maar doorzetten, doch de boeren slechtten
 onder een oploop de loodsen en het scheelde weinig of een bloedig treffen had plaats
 gegrepen: men moest geduld oefenen.

[Delos.04.003] In de maand October van het jaar 1892 opende men de eerste greppels en
 legde men het smalspoor aan, waarmede de uitgegraven grond wordt weggevoerd. De
 375 uitslag der naspeuringen was in den beginne niet erg bevredigend. Op het emplacement
 van den tempel van Apollo, waar men vooral dacht kostbare beeldhouwwerken te zullen
 vinden, trof men niets of bijna niets aan, alsof – volgens de uitdrukking van den
 heer Homolle – de wegvoering der beelden volgens een bepaald plan en voorschrift" had
 plaats gevonden. In het jaar 1893 ontblootte men op het hoogste punt van den heiligen
 380 weg, die de geheele stad doorsneed, slag op slag bewonderenswaardige overblijfselen,
 eerste schadeloosstellingen van twee jaren onvruchtbaars arbeids: voetstukken van ex-
 voto's, marmere paarden, vrouwenfiguren, mannelijke rompen en ook terra-cotta's,
 bronzen en opschriften, waaronder brokstukken der rekeningen van het heiligdom,
 dagteekenend van de 4e eeuw voor de Christelijke jaartelling. Daarop volgde de

385 ontdekking van de Hymne aan Apollo, die den heer Salomon Reinach in staat stelde een
 toondicht te doen herleven, dat sinds 2000 jaren verloren was geweest. En ten slotte
 hebben de uitkomsten der campagne van het afgeloopen jaar op roemrijke wijze de
 opofferingen beloond, welke zich ons budget had getroost, alsmede de voortvarendheid
 van den heer Homolle en van zijn medewerkers, de heeren Convert, Bourguet, Perdrizet,
 390 Millet, Conve, Jonguet-Blot en Tournaire.

[Delos.04.004] De werklieden hebben een kruispunt ontgraven, waar vier gebouwen aan
 waren gelegen: een daarvan borg voorheen den schat der offeranden gebracht aan den
 delphischen god door het volk van Athene; een ander den schat der Syphniërs, een
 395 derde den schat der Beötiers. Wel heeft men niet de hand kunnen leggen op de
 talenten, de gouden drinkvaten, de kostbare edelgesteenten die er in waren geweest,
 en die eenmaal de begeerigheid der overweldigers hadden opgevat, maar men heeft
 meesterwerken teruggevonden, die voor de kennis der oudheid een geheel andere waarde
 hebben. Het zijn, in de schatkamer der Atheners, een reeks zuilver sieringen van een
 400 verwonderlijke kunst, voorstellende de geschiedenis van Theseus, vervolgens niet ver-
 van daar een archaische Apollo, het werk van een archaischen meester, in allen deele
 overeenkomende met een anderen figuur, dien verleden jaar werd ontdekt; in den
 schatkamer der Syphniërs, welks bouw men geheel heeft kunnen herstellen, bas-reliefs,
 gewijde gebeurtenissen voorstellende, benevens kampende krijgers, paarden die
 405 dezelfde edele en indrukwekkende houding, dezelfde vurige en lenige bewegingen
 hebben, als die beroemde paarden van Phidias, die het Parthenon versierden (thans
 behorende tot de in het britsch Museum bewaarde zoogenaamde *Elgin Marbles*): toch
 zijn zij een eeuw voor die van den atheenschen meester gehouwen en verschillen er
 alleen van door het kroeshaar van staart en manen, overblijfsel der oude traditie.

- 410 Zij aan zij doen zich overigens werkstukken voor, welke dan stempel dragen van die ideale bevalligheid, die voor ons de hoogste openbaring is der kunst, en andere wier ongekunstelde stijfheid, echter niet van grootheid ontbloomt, schijnt te dagteekenen van meer verwijderde eeuwen.
- [Delos.04.005] Nochtans is het niet aan twijfel onderhevig of zij zijn alle vervaardigd in dezelfden tijd, maar de oude meesters, gehecht aan de oude overleveringen, arbeidden tegelijk met de jongeren, wier opvatting breeder en nieuwer was; dit behelst een belangrijke les voor de kritiek, die er al te zeer op uit is om elke school zijn eigen eng begrensde tijdstip aan te wijzen. Onder de allerlaatste vondsten verdienen opmerking een romps, uitmuntend door sierlijkheid en kracht, waarschijnlijk een overblijfsel van een standbeeld, opgericht voor een atleet, die overwinnaar was geweest in de Pythische spelen, en bovenal een Antinoüs in marmer waaraan niets dan de armen ontbreken en die bijzonder nobel en sober van uitvoering is. De afgietsels en fotogrammen van het meerendeel dier schoone zaken zijn onlangs tentoongesteld geweest in de Ecole des Beaux-Arts. Later zullen ze worden overgebracht naar het Louvre, waar zij een afzonderlijke verzameling zullen vormen, die uitbreiding zal ondergaan naar gelang van de vordering der ontdekkingen. De opgravingen worden steeds voortgezet en de heer Homolle staat op het punt naar Griekenland terug te keeren om de leiding ervan te heraanvaarden. Overtuigd van niet in 't wilde rondte grepen sedert het uitgraven der voornaamste heiligdommen, wier namen hij op de, ons door Pausanias verschaftte aanwijzingen afgaande heeft kunnen vaststellen, is hij er ten volle van overtuigd, dat hij binnenkort aan de oudheidkunde en de kunst een nieuwen en overvloedigen oogst van monumenten zal kunnen overgeven. Zal hij een dier verwonderlijke standbeelden terug vinden wier azuren tint de bewondering der romeinsche keizers gaande maakte? Dat zou een kostelijker ontdekking zijn, dan zelfs die der fabelachtige offeranden, door hun rijkdom bestemd ten prooi te vallei aan de begeerte der volkeren en die opgestapeld waren in die stad van schatten: de gouden metselsteenen, opgedragen door Cresus, de drinkschalen van koning Gyges, de troon van Midas, de zilveren schotel die Homerus ten deel viel in een wedstrijd van dichters, het gouden standbeeld van de schoone Phryné. Men kan er te voren weinig van zeggen, maar de fransche *Ecole d'Athènes*, van welke sommige leden tegenwoordig zelfs op het eiland Delos de zeldzaamste vondsten doen, heeft het recht trotsch te zijn op het te Delphi door haar verrichte werk: zij heeft opnieuw aan Frankrijk den zeer echten en zeer edelen roem verschaft, de geheele wereld te verrijken. (ANDRÉ SAGLIO.)
- 435 [Delos.05.001] 19 maart 1895 **Gemengde berichten.** Bij de opgravingen te Delphi is een tweede hymne op Apollo met muzieknoden ontdekt, 28 regels groot, die volkomen goed leesbaar zijn. Professor Weil te Parijs heeft na een grondig onderzoek de verminkte fragmenten hersteld. Zij is in twee kolommen gebeiteld in een marmeren blad 0.8 M. bij 0.61 M. groot, bezingt de geboorte van Apollo en de stad Delos, de aankomst van den god te Delphi en zijne overwinning op den draak en eindigt met een bede voor Griekenland en de Romeinen. Behalve deze hymne heeft men nog stukken met noten van een vermaarden krijgsvang der Grieken of Pään gevonden. Een gedeelte hiervan is echter onleesbaar. Reinach en Weil trachten deze deelen zoo waarschijnlijk mogelijk weder op te bouwen. Beide stukken zullen binnenkort te Parijs met orkest en koor uitgevoerd worden.
- 450 [Delos.05.002] 27 oktober 1904 — **De opgravingen door de Fransche school te Athene op het eiland** Delos ondernomen, hebben weer zeer merkwaardige ontdekkingen ten gevolge gehad. Zoo zijn er twee beelden van Silenus gevonden die uit de derde eeuw vóór Christus dagteekenen; bekranst met klimopbladen draagt elk een amphora op den linkerschouder, waarvan hij den mond met de rechterhand dicht houdt. Maar vooral geroemd wordt een groep van Pan en Aphrodite, uit de tweede eeuw v. C., Eros tracht, zittende op den linkerschouder van Aphrodite, Pan terug te dringen en hij heeft hem daartoe bij een van zijn hoorns gepakt.
- 460 [Delos.05.003] 17 juni 1905 **Opgravingen.** Bij de oudheidkundige onderzoekingen, die op het grieksche eiland Aegina plaats hebben door de »Basserman-Jordanstichting" der beiersche Akademie van Wetenschappen, heeft men weer een belangrijke ontdekking gedaan. Beneden den vulkanischen kegel van den Oros, den hoogsten berg van het eiland, op welks top een vóórhistorische stad moet hebben gestaan, is thans een heiligdom opgegraven, dat herinnert aan het vermaarde oude holenheiligdom van den berg Kynthos op het eiland Delos. Er zijn echter alleen nog maar de fraaie muren van aanwezig. Het heiligdom op Delos werd tot dusver als eenig in zijn soort beschouwd. Thans heeft men er nog een tweede, op Aegina. In den omtrek van Bleslau heeft men overblijfselen opgegraven van een dorp — 150 woningen — dagteekenende uit het Bronzen Tijdperk. Dicht bij het dorp werden 400 graven gevonden.
- 470 [Delos.05.004] 1 augustus 1905 **Muntenvondst op Delos.** Bij de opgravingen op het eiland Delos hebben de Franschen dezer dagen vierhonderd zilveren tetra-drachmen gevonden uit den tijd van Alexander den Groote, doch bijzonder goed geconserveerd; de

modellering der koppen wordt uitnemend genoemd. In een woning, die tegelijk uitgegraven werd, vond men een aantal drachmen. Alle penningen worden naar het Museum in Athene overgebracht.

480 [Delos.05.005] 14 december 1905 **Opgravingen te Delos.** De directeur van de Fransche school te Athene heeft rapport uitgebracht over het resultaat van de laatste opgravingen door den heer Loubat bij Delos verricht. De portico van Philipp is blootgelegd, benevens een nieuw gedeelte van het theater. Twee documenten, onder de ruïnen gevonden, zijn van het hoogste belang. Een bevat de opdracht van een monument, 485 opgericht door Antigone Dason, koning van Macedonië. Het andere is de tekst eener wet, regelende den verkoop van hout en houtskool te Delos.

[Delos.05.006] 2 februari 1907 **— Bij de laatste opgravingen te Delos is een groot rotsterras met** vijf kolossale marmeren leeuwen uit de 17e eeuw voor Christus gevonden, benevens een groot mycenisch graf met rijken inhoud. ("Kroniek.")
490 [Delos.05.007] 10 januari 1908 **De Gazette des Beaux-Arts bevat onder het opschrift Een Grieksch Pompeii** een artikel over opgravingen op Delos, die voornamelijk door de Fransche "Ecole d'Athènes" zijn uitgevoerd en grootendeels op kosten van een Franschen oudheidminnaar, den hertog De Loubat. De schrijver, A. Jarde, maakt telkens opmerkzaam op overeenkomst tusschen bouworde en decoratieve motieven op Delos en te 495 Pompeji gevonden, zonder te kunnen uitmaken welke der beide het andere tot voorbeeld heeft gestrekt. Afbeeldingen van belangrijke kunstwerken, op Delos gevonden zijn bij het stuk gevoegd, o.a. van een *Aphrodite met Pan en Eros* en van een mozaïek-fragment.

[Delos.05.008] 21 augustus 1909 **Revue de l'Art ancien et moderne.** Het moet een zeer eigenaardige gewaarwording zijn geweest voor den oudheidkenner Gabriel Leroux, bij 500 opgravingen op Delos gedurende een tijdsverloop van twee jaar langzamerhand bij brokken een zeer belangrijk Grieksch beeld te voorschijn te zien komen, niet op één plaats, maar op verschillende punten tusschen de haven en het theater; vermoedelijk werden de deelen opzettelijk verspreid, schrijft Leroux in de *Bevue de l'Art ancien et moderne*. Het is een Apollo-beeld, dat den god voorstelt als overwinnaar der 505 Galaten, zijn linkervoet staat op een kleinen stapel schilden deze barbaren. Deze Apollo-voorstelling, met boven het hoofd geheven arm is zeer gewoon, maar zij is in dit beeld wel bijzonder mooi uitgevoerd. Apollo is hier geen atleet, heeft eer iets weeps, bijna iets vrouwelijks, maar het vleesch is zeer mooi uitgedrukt. De afbeelding laat zien, dat het beeld toch niet geheel compleet is; er ontbreken enkele 510 deelen van ledematen en het gezicht is ook geschonden.

[Delos.05.009] 11 juli 1910 **Van de Fransche opgravingen op Delos worden de zeer belangrijke** resultaten meegedeeld. Zoo heeft men ontdekt dat er in de tweede eeuw v. C van het eiland af evenwijdige dammen in zee had geworpen, die echte dokken vormden. Maar merkwaardiger nog is de ontdekkingen van de overblijfselen van een heiligdom 515 gewijd aan vreemde goden. Dat moet gelegen hebben op een aantal hooge terrassen [terrassen], waarheen een groote open trap leidde met huizen van verschillende verdiepingen er langs, waarin dan vreemdelingen zullen hebben gewoond.

[Delos.05.010] 4 september 1911 **Het slachtoffer van de Gioconda.** De Fransche bladen herinneren aan de verdiensten van Homolle, den na den diefstal der Gioconda ontslagen 520 directeur van het Louvre. In herinnering wordt gebracht dat hij voor de kunstgeschiedenis, met name wat betreft de opgravingen in Delos en Delphi, groote verdiensten heeft gehad, waarvoor hem Grieksche en Fransche onderscheidingen zijn ten deel gevallen.

[Delos.05.011] 6 september 1911 **— De Gioconda.** Als eerste slachtoffer van de 525 tuchtmaatregelen, tengevolge van den roof der Gioconda, is gevallen de directeur van het Louvre-museum, Theophile Homolle. Het is te begrijpen, dat het gemis aan waakzaamheid in de eerste plaats geweten wordt aan den man, die feitelijk de leiding in handen moest hebben. Toch valt het te betreuren, dat een zoo achtenswaardig kunstgeleerde als Homolle op zulk een vernederende wijze zijn loopbaan moet 530 besluiten. Homolle heeft groote verdiensten voor de kunstgeschiedenis, met name als leider der opgravingen te Delos en Delphi (Griekenland). Hij vertoefde daar dertig jaar, en terecht vraagt men zich in allerlei kringen af, of het wel juist gezien is, dezen bewakingsdienst van de musea in handen te geven van iemand, zoo buiten het nationaal maatschappelijk leven staande. Men schijnt dan ook voornemens voor de 535 bewaking voortaan niet meer verantwoordelijk te stellen den directeur, die een kunstgeleerde moet zijn, en die zijn studies moet kunnen blijven voortzetten, maar een hem toegevoegd ambtenaar van de politie. Voor Homolle, wiens verdiensten zoowel door Frankrijk als Griekenland met hooge onderscheidingen werden erkend, — wiens benoeming tot directeur zelfs ongetwijfeld als een onderscheiding en als een zorg 540 voor den ouderdom is bedoeld, — blijft het een droevig geval, op 63-jarigen leeftijd zijn eereambt te verliezen, al kan men het er over eens zijn, dat zulk een verantwoordelijke post niet als een sinecure mag worden geschonken, noch aanvaard.

[Delos.05.012] 11 december 1911 **De Fransche opgravingen op Delos zijn den laatsten tijd met** schitterend gevolg bekroond. Men vond onder den Heratempel een depot van

545 niet minder dan tweehonderd vazen, uit de zevende en zesde eeuw vóór Christus, en van
 zeer verschillende herkomst. Interessant is ook de ontdekking van een aantal schotels
 van blauw aardewerk, gedecoreerd met blauw, van een tot dusver onbekende soort. Een
 geheele serie terra cottabeelden, blijkbaar Hera voorstellende, kwam mede aan het
 licht.

550 [Delos.05.013] 28 februari 1912 **De opgravingen te Delos in 1911.** Deze opgravingen
 zijn de rijkste van alle geweest, vooral ten opzichte van de opschriftkunde. Holleaux
 signaleert voornamelijk de ontdekking van totnutoe onbekende blauwe schotels met
 figuren van een buitengewone fijnheid gedecoreerd; een bewonderenswaardige serie
 busten van terracotta (waarschijnlijk de godin Hera); valdeuren en kanaalwerken van
 555 het water van den Ipnos; ten slotte een raadsbesluit in het Grieksch vertaald,
 waarschijnlijk van 160 of 165 voor Chr., een kostbaar document voor de geschiedenis
 van de Atheensche bezetting. Valbis heeft een tempel van Dyonysius of Apollo ontdekt
 en een weg, met monumenten, die erheen leidde.

560 [Delos.05.014] 27 november 1912 **Opgravingen.** De Fransche opgravingen op het eiland
 Delos zijn nu bijna geëindigd. Het meest interessante resultaat na de vorige
 mededeeling is de ontdekking van een gebouw met banken aan de wanden, dat men voor de
 synagoge houdt. Wanneer deze hypothese wordt bevestigd, heeft men dan naast de
 Egyptische en Syrische heiligdommen de plaats van samenkomst der Joden op Delos
 565 gevonden, zoodat dan het beeld van het heilige eiland, waar in de laatste eeuwen vóór
 Christus alle godsdiensten der antieke wereld naast elkander voorkwamen, is voltooid.
 ("Hbld.") **Een overwinning voorspeld.** Homolle, de wegens de verdwijning der Mona Lisa
 afgetreden directeur van het Louvre, is nu weer, als vóór zijn directeurschap, naar
 Griekenland gegaan, waar hij reeds vroeger belangrijke opgravingen deed, en thans
 directeur der Fransche School te Athene is. Hij bericht, dat te Delphi op de plaats
 570 van den tempel van Athene Prenaea een archaisch Nike-beeld is gevonden, wat door de
 Grieken, omdat toen juist de oorlog met Turkije uitbrak, als een gunstig voorteken
 is beschouwd. En hebben zij niet gelijk gekregen?

575 [Delos.06.001] 24 november 1923 **Uit de leerschool van de Spade.** CXXXVIII.
 (Particuliere correspondentie.) Rome, November. **Delos van den practischen kant. I.** De
 heiligheid der plek. Haar mvthen. Pindarus' feestzang. Goddelijke oorsprong. Het
 reinigen van den bodem. Zeer oude feesten. Wisselingen van Delos' lot. Rijke oogst
 van inscripties. Geldzaken voor en na. 't Kapitaaltje van Xenophon. De exploitatie
 der pelgrim en toeristen. Door de priesters gehouden restaurants en hôtels.
 580 Hoogheilig achtten de Grieken het kleine, kale eilandje, dat midden tusschen de
 andere, grootere Cycladen ligt. Reeds hun eerste dichter, Homerus, laat Odysseus de
 slanke schoonheid van Nausikaä vergelijken met de palmspruit, die hij eens bewonderde
 bij den tempel van den Delischen Apollo. Dat zoo vroeg reeds bekende godshuis werd
 later middelpunt van een volkenbond, die voor de Grieksche zeestaten dezelfde
 beteekenis had als Delphi voor de continentale machten. De overlevering spon om de
 585 geboorteplek van den god een gulden weefsel van phantastische mythen. Een der
 navolgers van Homerus dichtte voor het eiland een "legenda aurea". Pindarus hiew in
 zijn als Parisch marmer glinsterende en gloeiende taal een onvergetelijken feestzang
 ter eere van het door Leto's barensweeën boven alle andere plekken der aarde verheven
 dorre strookje grond. De schoonheid van dit lied kunt u alleen aan het
 590 oorspronkelijke beoordeelen, de inhoud is ongeveer deze: "Heil u, door godenmacht
 geboeid oord, lieflijke oorsprong voor de kinderen van Leto, de glanzende-gelokte, u,
 dochter der zee, onwrikbaar wonder op den breedten boezem der aarde; u noemen de
 stervelingen Delos, maar de zaligen van den Olympus wijdstralende ster op de donkere
 aarde... Vroeger immers dreef Delos rond op de wiegende golven, gestuwd door den
 595 drang der winden, maar toen Leto het betrad, voortgezweept door de weeën van de
 dichtnaderende baring, toen sprongen uit den tronk van den zeebodem recht vier
 diamantvoetige zuilen op en schraagden met hunne kapiteelen den rotsgrond; daar
 aanschouwde zij haar lieflijk kroost."

600 [Delos.06.002] In gewoon menschelijke taal vertellen ons de antieke handboekjes voor
 mythologie, dat Hera in haar ijverzucht de Aarde verboden had Leto een plaats af te
 staan om haar kinderen — Zeus was hun vader! — ter wereld te brengen en dat toen de
 wil van den oppergod voor zijn geliefde een nieuw stuk vasten schiep door bet vroeger
 drijvende Dele» aan den zeebodem te bevestigen. Hoe die legende ontstond en waarom ze
 juist Delos uitkoos weten we niet. Er zijn wel verstandsmenschen geweest, die
 605 beweren, dat Delos drijvend kon heeten, omdat het bij een vaart door de Cycladen
 telkens op een andere plaats zich vertoont, maar u zult het met mij eens zijn, dat
 zulke nuchterlingen — de oudheid noemde ze Euhemeristen — hun handen van godensagen
 moeten afhouden. Kortom, Delos was eens voor goed geheiligd. NeH onvruchtbare,
 betrekkelijk vlakke lapje grond gold als een alleen voor de goden gereserveerd
 610 terrein, daarom mocht er geen smart worden geleden, geen oorlog bestaan op die plek,
 louter bestemd om er in godsvrede feest te doen vieren door de bewoners van alle
 steden, die tot het "Delisch" verbond behoorden. Dan volgden op wedstrijden in muziek

615 en lichaamsoefeningen, waarbij de overwinnaars gekroond werden met takken van den palmboom, waarvan reeds Homerus den lof zong, dansen en zangen der jonge Delische vrouwen, die den tongval van alle Grieksche volken nabootsten en den lof verkondigden, der drie goden: Leto, Apollo en Artemis. Primitieve gebruiken als een "kraanvogeldans", gehouden in een met stierenkoppen versierde gaanderij en zelfkastijding met roeden bewijzen, dat deze feesten zeer oud zijn.

620 [Delos.06.003] Toen in 426 voor Christus de Atheners de leiding van de "Delia" overnamen en kort daarop in hun stad pest uitbrak, vreesden ze, dat het kleinood, waarvan men de ontheiliging door geboorte en dood zorgvuldig verreed, nog gebukt ging onder een smet van het verleden. Om die uit te wisschen groeven ze het kleine beetje humus, dat op het kalkgesteente en in zijn spleten zich verzameld had, om en verwijderden er de lijken van vroegere bewoners voor wie de stede blijkbaar nog niet

625 zóó heilig geweest was. Verder stelden ze zich niet meer tevreden met één groot feest in de vier jaar, maar verlevendigden ze de stille eenzaamheid, ook op andere tijden door kleinere. Toen werd dus aan de priesters van den tempel gelegenheid gegeven zich blijvende bezigheid te verschaffen. Die bestond, zooals we zien zullen, volstrekt niet alleen uit het voorbereiden van de ontvangst der talrijke feestgangers en bezoekers van de daarmee verbonden jaarmarkt, maar ook uit andere "administratieve" occupatie. Van deze laatste weten we aardig wat af, omdat op het eiland meer dan zeshonderd fragmenten van inscripties gevonden zijn die de boekhouding van het heiligdom gedurende een paar eeuwen bevatten. Die op steen gegrifte rekeningen zien er, wanneer men ze in het Bulletin de correspondance hellénique en het Corpus

630 Inscriptionum Graecarum doorbladert, heel erg afschrikwekkend uit, maar het geluk wil, dat eenige geleerden - het eerst de Franschman Homolle, het laatst de Duitscher Schock - zoo vriendelijk geweest zijn ze toegankelijker te maken.

635 [Delos.06.004] Wat ze er in vonden ga ik nu vertellen, maar eerst wil ik de verdere lotgevallen van het heilig eiland resumeeren, omdat die verklaren hoe we het fortuintje hebben kunnen krijgen zooveel te vinden. Delos stond van 426 tot 316. onder direct bestuur der Atheners, bleef toen tot 166 onafhankelijk. In dit laatstgenoemde jaar droegen de Romeinen, die al aardig wat in de Grieksche melk te brokken hadden het bestuur weer aan Athene op. Na de verwoesting van Korinthe in 146 vóór Christus maakte de wil van de nu oppermachtige Tiberstad het tot een groote handelsplaats en middelpunt van den slavenhandel. Van deze door de onafgebroken oorlogen van dien tijd zeer gedeprecieerde menschensoort werden er soms tienduizend exemplaren per dag verkocht. In 87 v. Chr. kwam aan den wassenden welvaart van Delos plotseling een eind. Een generaal van koning Mithradates van Pontus plunderde den tempel en verwoestte de stad te vuur en te zwaard. Delos herstelde zich nooit van dezen slag: in den tijd van keizer Hadrianus woonde er geen mensch meer. De kunstschaten werden natuurlijk successievelijk weggesleept naar Rome en Constantinopel, maar voor inscripties bestond toen geen belangstelling. Daarom vonden de Franschen, die sedert 1873 het eiland archaeologisch doorspeurden, er de honderden

645 stukken steen vol letters en cijfers, waarvan ik u sprak. Daarin ook weten we over den tempel, de priesters en al wat daarmee in verband stond gedurende den tijd van onafhankelijkheid (de Atheners boekten hun verdiensten in hun eigen stad) veel wat we na de innige vroomheid van de Homerische hymne ter eere van Apollo van Delos en de gloeiende adoratie van Pindarus niet verwacht zouden hebben. Deze oorkonden immers geven alleen de financieele keerzijde van de religieuse medailles. Die dus ga ik u

650 vertoonen.

655 [Delos.06.005] Homolle berekent het "vermogen van den god" in het jaar 279 vóór Christus op 5½ millioen drachmen. Daarvan vertegenwoordigen ongeveer 5,300,000 de waarde van den tempel, de gebouwen voor den dienst en de wijgeschenken. In engeren koopsmanszin zon men dit groote bedrag improductief kunnen noemen; feitelijk was het de basis van het heele verdere bedrijf, zooals ik straks hoop aan te toonen. Toch kan men slechts circa 200,000 drachmen "mobiel" noemen. Wat deden de administrateurs daarmee, hoe zetten ze die som uit? Ik verzoek, u niet te verwonderen over de zakelijkheid van mijn taal; we hebben te maken met... bankiers. Tempels immers fungeerden in de Grieksche Oudheid steeds als banken. Dat blijkt niet alleen op het

660 heilig eiland, maar kan ik u ook uit uw gymnasiumlectuur bewijzen. Denkt u maar weer eens aan de Anabasis van Xenophon. Daarin vertelt de schrijver, dat hij vóór het begin van de expeditie van den troonpretendent Cyrus naar het binnenland zijn spaarduitjes toevertrouwde aan den heer Megabuzos, ambtenaar van den beroemden tempel van Artemis te Ephesus. Bij gelegenheid van dit deponeeren werd afgesproken, dat Megabuzos, wanneer Xenophon niet terugkwam, het geld besteden zou aan een wijgeschenk op zijn naam. Zooals we weten bracht de aanvoerder der Tienduizend er wel het leven af en kon hij ons dus vertellen, hoe Megabuzos van de gelegenheid, dat ze beiden de feesten te Olympia bezochten, gebruik maakte om den depositant zijn geld - vermeerderd met de gekweekte rente, ça va sans dire, al spreekt Xenophon er niet van - terug te geven. Die ééne zin van het zoo eenvoudig geschreven boekje karakteriseert

670

675

680

de economische beteekenis van de tempels en de groote internationale feesten. In een paar hard klinkende, maar ware woorden: de tempels waren centra van den geldhandel, de feesten gelden als termijnen van verrekening. Deze transacties werden bijzonder begunstigd door den godsvrede, die zoo absoluut gerespecteerd werd, dat kassiers als
685 Megabuzos niet schroomden met zeer belangrijke geldsommen op zak groote reizen te ondernemen.

[Delos.06.006] De financieele evoluties nu van zoo'n "tempelbank" leeren ons de Delische inscripties tot in de kleinste bijzonderheden kennen. Ik heb al gezegd, dat het grootste gedeelte het kapitaal bestond uit den tempel, zijn bijgebouwen en de
690 overal opgestelde of gedeponeerde wijgeschenken. Deze schijnbaar doode belegging wierp in de werkelijkheid zeer levende vruchten af. Hoe grooter en rijker een tempelgebied is, hoe langer tijd pelgrims noodig hebben om het geheel te bekijken. Naarmate er in een "temonos" meer kunstwerken te bewonderen zijn, stijgt het bezoek van "toeristen*", die eerder uit zijn op kunstgenot dan op stichting. Nu weet iedere
695 dat niets zoo hongerig maakt als het bekijken van een museum. De bezoekers van de vierjaarlijksche "panegyreis" - naast vrome zielen en toeristen ook welvarende en van 's levens geneuchten allesbehalve afkeerige kooplieden en bankiers - hadden dus behoefte aan... restaurants. Het was derhalve de plicht van de priesterlijke overheid te zorgen voor het temmen van wat Homerus reeds de "geen respect kennende maag"
700 genoemd heeft. Een plicht, die heel gemakkelijk leiden kon tot het scheppen van een bron van inkomsten. Reizigers zijn meestal gul, vooral handelsreizigers. Geen wonder dus, dat we in de rekeningen dezen van drie door den tempel beheerde hestiatoria (zoo heeten nóg in Athene de eethuizen!). De globetrotters schijnen ook toen gehecht geweest te zijn aan decorum. We vinden vermeld, dat vóór ieder feest, de
705 eetgelegenheden nauwkeurig geïnspecteerd werden, de wanden opnieuw gewit, deuren en ramen gerepareerd.

[Delos.06.007] Dit periodiek opknappen bewijst, dat in gewone tijden aan zooveel eetruimte geen behoefte was. Eenzelfde verschijnsel valt te constateeren ten opzichte van het logies. We vinden in het jaar 364 vermeld, dat er in de tempeldépôts 150
710 bedden geborgen zijn. Wie wel eens gelogeed heeft in een feestvierende stad weet, dat dit beteekent: onrustige nachten in badkamers, salonvloeren vol slaapinrichtingen e. d. Toch heeft natuurlijk de administratie zoo goed mogelijk vóór de "pelgrims" gezorgd. Hoe beter voorzien word in de aardsche behoeften, hoe rijker de giften waren, die na de feesten gelicht werden uit de naast de deuren van den tempel in den grond gegraven "offerblokken", hoe rijker de schenkingen in den vorm van baar geld of land. Na iedere welgeslaagde panegyris vond de kas zich voller. En de priesters waren er niet de mannen naar om dien rijkdom door de roest te laten verteren!

[Delos.07.001] 8 december 1923 **Uit de leerschool van de spade. CXXXIX.**
(Particuliere correspondentie.) Rome, December. **Delos van den practischen kant. II.**
720 Veiligste geldbelegging. Land en huizen. Hoe de tempel tot exploitatie van deze laatste kwam. Snel wisselende huurders. Industrieelen en schoolmeesters. Huurkazernes. Bankzaken. Relaties tusschen de wereldlijke en geestelijke heeren van Delos. Het vruchtbaar maken van het geld van "stichtingen". Behoeftte aan offerdieren. De tempelmenagerie en zijn duiven. Menigvuldig nut van deze laatste. Het ontbreken
725 van zwanen. Hoe druk de priesters het hadden. Volgens deskundigen bestaat er geen solidere kapitaalsbelegging dan die in vaste goederen. Nog secuurdere broekjes onderscheiden naar rangorde van betrouwbaarheid nog weer land van huizen. Dit evangelie schijnen ook de beheerders van het godshuis van Delos reeds als het hunne aanvaard te hebben; ze begonnen het tenminste logisch toe te passen. Eerst hooren we
730 buiten den Tempel alleen van "heilige domeinen", welke de god waarschijnlijk meest cadeau gekregen heeft. De eerste "stichting" in elk geval waarvan we kennis dragen is die van den bekenden Atheenschen veldheer Nieias. Hij deed in 417 of 416 vóór Christus aan de beheerders van het heiligdom een stuk land ter waarde van tienduizend drachmen (de drachme stond toen gelijk aan den frank van vóór den wereldoorlog) over.
735 Dit "Domein" komt telkens weer in de rekeningen voor; het bracht per jaar tusschen de drie en zes procent rente op. Dus wel een secure, maar geen erg voordeelige belegging, vooral niet in eenen tijd, die één percent maandelijks als normaal beschouwde.

[Delos.07.002] De verhuring van dit en ander landbezit geschiedde om de tien jaar. Telkens wordt dan een inventaris opgemaakt van gebouwen, stallen, kudden en
740 merkwaardigerwijs ook van... deuren. Is het klimaat van Delos zoo bijzonder zacht? Of durfde niemand er stelen? Het tempelbestuur toont zich altijd heel streng tegenover zijn boeren: het legt bij de minste vertraging in de betaling zware boeten op. Dit was de eerste uiterst voorzichtigte rentekweeking, maar al gauw schijnt de
745 administratie minder solide geworden te zijn en begon ze zich op het verworven van bebouwde terreinen toe te leggen. De aanleiding daartoe was er eene van religieuzen aard. In 376 schijnen eenige bewoners van Delos zich vergrepen te hebben aan de Amphictyonen, een oorspronkelijk heilige, later verpolitiekte vereeniging, waarvan we

750 weinig weten. De helpers der Amphictyonen straffen de misdadigers met
 755 verbeurdverklaring van hun huizen, die den tempel geschonken werden. Later kwamen
 andere "heilige" woningen in diens bezit, doordat schuldenaars in gebreke bleven, aan
 wie op hun woning geld voorgeschoten was. Soms ook kregen huiseigenaars een
 bevlieging van gulheid en droegen hun pand aan den god over. 't Is te hopen, dat die
 niet alle zich in den toestand bevonden van het door Stesileoos in 378 geschonkene,
 760 waarmee de administrateurs niets anders konden aanvangen dan het publiek voor afbraak
 verkoopen. Een onverklaard, schijnbaar voor beide partijen niet erg vlelend
 verschijnsel is het, dat de huizen zoo vaak van huurders wisselden. 't Contract werd
 voor vijf jaar gesloten en komt na afloop van dien termijn bijna altijd op een
 anderen naam te staan. Gedurende de onafhankelijkheid van Delos (315-166 v. Chr.)
 765 zijn de huurders vrijwel uitsluitend Deliërs; buitenlanders moeten een inheemschen
 borg stellen. Gedurende de voorafgaande periode, wanneer Delos onder Athene staat,
 vinden we zoowat altijd Atheners; na 166, toen de Atheners er alleen bij de gratie
 der Romeinen regeerden, al meer en meer Italianen. Dat staat in verband met de
 Romeinsche handelspolitiek, die van Delos een vrijhaven maakte om een nieuwen bloei
 van Korinthe tegen te gaan en Rhodus concurrentie aan te doen.

[Delos.07.003] Van zesentwintig "heilige huizen" kunnen we de geschiedenis nagaan:
 acht dienden uitsluitend als woning, terwijl in de andere het een of ander beroep
 werd uitgeoefend. Zoo hooren we van een pottenbakker, slotemaker, wolverter en
 770 vischrooker. Bovendien bezat dé tempel twee palaestra's, waarin natuurlijk niet
 alleen gymnastiekonderwijs gegeven werd, evenmin als op onze gymnasia. Een van die
 scholen werd twaalf jaar lang door denzelfden "meester" geëxploiteerd. Ter
 aanmoediging van den ijver der jeugd trok de tempeladministratie ieder jaar van
 vijftig tot honderd drachmen uit voor "prijzen". De al levendiger wordende handel
 doet de waarde der huizen en van den grond, waarop ze staan, stijgen. Daarom begint
 775 reeds in het eind van de vierde eeuw de tempeldirectie op de werkplaatsen en winkels
 bovenverdiepingen te zetten, die afzonderlijk verhuurd worden en onderneemt ze den
 bouw van huurkazernes." Steeds meer neemt nu de tempel het karakter van een echte
 bank aan, die zijn vlottend kapitaal op allerlei manieren productief maakt. Delos
 wordt een centrum van geldverkeer. De wereldlijke gemeente, die naast de geestelijke
 780 blijkbaar al lang bestaan had, maakt van de gelegenheid, dat zoo vlak in haar
 nabijheid een vette spaarpot bestaat, dankbaar gebruik. Een volksbesluit van 279 vóór
 Christus bepaalt, dal er in de tempels altijd 24,000 (later zelfs 35,000) drachmen
 beschikbaar moeten zijn voor de behoeften der burgerlijke samenleving. Deze schijnt
 nog al vaak van de zoo geboden gelegenheid een leening te sluiten gebruik gemaakt te
 785 hebben. Maar de geestelijke overheid gaf zich niet weerloos over. Wanneer de staat
 een voorschot opnam, eischte ze garantie. Soms moest dan Delos zijn belastingen
 verpanden, die in dat geval rechtstreeks in de tempelkas vloeiden; meestal stelde de
 bank zich tevreden met de matige rente van tien procent.

[Delos.07.004] Het meerendeel der particuliere "stichtingen" bedoelde een kapitaal
 790 vast te leggen, uit de rente waarvan op bepaalde tijden een offer aan den god
 gebracht moest worden. De priesters zouden geen goede financiers geweest zijn, indien
 ze niet geprobeerd hadden meer inkomsten te slaan uit de zoo gedeponeerde sommen. De
 eenige concessie, die ze aan de testamentaire beschikkingen deden, was, dat ze de
 "fundaties" elk afzonderlijk administreerden. Overigens zal het daarmee gewoonlijk
 795 wel gegaan zijn als met de drieduizend drachmen welke Echenike, dochter van
 Stesileoos, in 250 bij laatsten wil vermaakte om een offer te brengen aan Apollo en
 Aphrodite. We zien dat bedrag eerst uitgeleend worden aan de stad Delos - waarborg
 waren de "openbare inkomsten" - dan aan particulieren. Omdat die gelden of hun rente
 niet altijd precies op den datum van het offer geïnd konden worden, waren de
 800 "hiëropeiioi" soms genoodzaakt voor het volbrengen van de verplichtingen te putten uit
 de algemeene tempelkas. Het best voer de tempel er natuurlijk bij wanneer
 staatsbestuurders zijn gunst poogden te winnen. Zij kwamen altijd erg royaal over de
 brug, zoowel wat "stichtingen" als wat het instellen van feesten betreft. Toch
 805 behoeven we niet te veronderstellen, dat tengevolge van die avances de politieke
 machtsverhoudingen veranderden. Delos was en bleef een neutrale staat. Misschien
 waren daarom de altijd met elkaar overhoop liggende en dus gewoonlijk in
 geldverlegenheid verkeerende potentaten juist zoo [ge]gesteld op de bank, die van
 alle verhoudingen op het staatkundig schaakbord profiteeren kon en waarvan desondanks
 de deposito's door ieder gerespecteerd werden.

[Delos.07.005] Maar van die "hoogere" financiële operaties vinden we geen sporen in
 810 de boeken van den tempel. Wel bewijzen dezer dat de priesters, als goeden
 grootkapitalisten past, zich interesseerden voor allerlei industriële ondernemingen.
 Zoo hieven ze tollën en havengelden, exploiteerden ze een veerdienst op Mykonos - een
 van de grootere eilanden in den omtrek - trokken ze, trouwens zeer wisselvallige,
 815 inkomsten uit het zoeken naar purperslakken en hieven ze een vast recht van de
 visschers in den "heiligen vijver". Wij, die aan bloedige offers heelemaal ontwend

zijn, vergeten gewoonlijk, dat om elken tempel altijd een heele massa dieren, beschikbaar geweest moet zijn om te voldoen, aan zoo plotseling opkomende begeerte van het vroom publiek de hemelingen te doen genieten van den vetdamp, het eenige, dat van het altaar tot hen opsteeg. Wat niet verbrand werd kwam, zooals u uit Homerus bekend is, in menschelijke magen terecht. Waarschijnlijk verleenden daarbij in "meer beschaafde" tijden slagers hun tusschenkomst. Ik meen, dat ik eens gelezen heb, dat de bevolking van Ephesus eigenlijk alleen boos was op Paulus, omdat hij de offers afschaffen wilde en dus zoowel die veefokkers als de slagers benadeelde.

[Delos.07.006] Maar om op Delos terug te komen. Het onvruchtbaar eilandje kon natuurlijk zelf niet de voor den offerdienst benodigde dieren voortbrengen. Dus kregen de priester ook nog die zorg. Hun boeken bewijzen, dat ze de zaak ferm aanpakten. Er blijkt aan het godshuis een rijke menagerie verbonden geweest te zijn, die hoofdzakelijk bestond uit cadeautjes. De bewoners van dezen dierentuin – die misschien een der bezienswaardigheden vormde – werden ten deele geofferd, ten deele verkocht. Dit laatste zooals vanzelf spreekt alleen wanneer er overvloed was of bepaalde omstandigheden het gebruik als offer beletten. Zoo vinden we vermeld, dat het lijk van een in den heiligen vijver verdronken varken voor luttel penningen van de hand gedaan werd. Bij den tempel huisden vooral veel vogels. De daaronder sommeerende pauwen zullen waarschijnlijk vóór ze geslacht werden wel een der attracties uitgemaakt hebben. Verder waren er ganzen uit Egypte, patrijzen en vooral duiven. Van deze laatste werden niet alleen de eieren op hoogen prijs gesteld, maar ook... de door hen gevormde guano. Even een zijpaadje op. De duif is de heilige vogel van Aphrodite, de godin van de liefde. Aphrodite nu genoot op Delos volstrekt geen bizondere vereering. Toch wentelde het er van duiven. Mogen we dus veronderstellen, dat alle tempels er "tillen" op nahielden? 't Zijn dan ook erg leuke beestjes, bij toeristen bijzonder geliefd. Wie herinnert zich niet van het Markusplein te Venetië het eerst hun fladderende zwermen en de tamme enkelingen op de hand van vreemdelingen, die zich o! zoo graag zoo laten fotografeeren? Nu stonden bij en vóór de tempels in de Oudheid mooie standbeelden in de vrije lucht. Wordt het u niet opeens duidelijk waarom die bovenop het hoofd een ronde metalen plaat – in het Grieksch mèniskos – droegen? Zullen die mèniskoi niet à doublé usage geweest zijn; in de eerste plaats om bevlekking van de schoonheid tegen te gaan, maar verder ook dienend als vergaarbak van het zoo hoog geschatte afval? Overigens zullen de priesters vóór en na elk feest wel gezorgd hebben voor reiniging der tempelnokken en gevelvelden.

[Delos.07.007] Nu kan ik van den zoo onverwachts ons tegemoet tredenden dierentuin afstappen, maar niet, vóór ik vermeld heb, dat de kasboeken iedere maand een bedrag uittrekken voor voer en mijn verbazing uitgesproken, dat onder al die behaarde en gevederde gasten geen enkele zwaan voorkomt, terwijl toch de zwaan juist de heilige vogel van Apollo is. Ja, de beheerders van Delos' temenos hadden in den goeden tijd beslist werk genoeg ook buiten den officieelen feesttijd. Ze deden immers aan landverpachting, huisjesmelkerij, purpervisschen, exploiteerden een veer en een dierentuin, schoten Jan en alleman, koningen, gemeentebestuur en particulieren, geld voor, handelden in guano enz.

[Delos.08.001] 22 december 1923 **Uit de leerschool van de spade.** CXL. (Particuliere correspondentie.) Rome, December. **Delos van den prozaischen kant. III.** Arbeiders. Het wel benijdenswaardig lot der Grieksche slaven. De concurrentie der vrije werkers. Het uniforme loon van de vijfde eeuw. Talrijkheid der feestdagen en lange arbeidscontracten. Slecht betaalde tempelbeambten. Waardeering van bouwkundig talent. Het gierige Delos en het gulle Delphi. Wisselende betaling van inscriptiebeitelaars. Levensmiddelen en vrachten. Monopolieprijzen. Ivoor en papyrus. De politieke prijs van het hars. In de boekhouding van groote ondernemingen neemt arbeidsloon altijd een ruime plaats in. We mogen dus hopen ook uit de kasboeken van den Delischen tempel iets te vernemen over wat zooveel als de kern van de sociale kwestie beschouwen. Dat iets zal ons gewoner aankomen dan u misschien wel op het eerste gezicht denkt, omdat u meent, dat de slavernij aan de antieke maatschappij een heel bizondere structuur gegeven heeft en dus vergelijking met moderne toestanden onmogelijk is. Ik druk me heel deftig uit, want op het gebied van den arbeid moeten we altijd volkomen ernstig zijn, liefst tragisch doen; anders... Laten we het phaenomeen "klassiek-Grieksche slaaf" eens nuchter bekijken. Wie een krijgsgevangene kocht, belegde een kapitaal. Afgezien van alle menschelijkheid – die de Grieken volstrekt niet vreemd was – bracht het eigenbelang mee de rente van die belegging zoo hoog mogelijk te maken, liefst zóó, dat amortisatie mogelijk werd vóór een al te groot aantal jaren verstreek en de slaaf dus onproductief werd. Nu kan een mensch ongetwijfeld het best arbeiden (hieronder verstand men toen nog niet het kijken naar een scheppende machine, maar het zelf produceeren) als hij voldoende gevoed is. Dus moest de meester zijn slaaf genoeg te eten geven. Maar al kon die dan wel hard werken, daarmee is volstrekt nog niet gezegd, dat hij het deed. Hij wist immers heel goed, dat de baas hem niet dood

885 slaan zou, omdat die daarmee zijn kapitaal verspeelde, en evenmin erg mishandelen, daar dit zijn productiviteit beslist verminderen zou. Omdat de slaaf meer opbrengen moest dan de vrije arbeider – denk aan de aflossing van de koopsom – en niet voor het hongerzwaard vreesde, kwam de laatste feitelijk even goedkoop. Aristoteles had dan ook volkomen gelijk toen hij de "vrije" handwerkers een horde noemde, die voor

890 iedereen slavendiensten deed, niet voor één.

[Delos.08.002] Maar laat ik het gevaarlijk terrein van de theoretische beschouwingen gauw achter me laten. In de vijfde eeuw – zoo leeren ons de inscripties van het Grieksche vasteland – verdienden bouwvaklieden per dag één drachme: eenheidsloon, dat zoowel voor den vrijen opzichter gold als voor de onder hem staande slaven. Nadat de

895 verwoede oorlogen tusschen de Grieken onderling het geld in waarde hadden doen dalen, moesten natuurlijk de handwerkslieden meer krijgen om ten minste eenigszins den levensstandaard van vóór die oorlogen te kunnen blijven benaderen. Daarom vinden we, dat metselaars en timmerlieden te Eleusis in 329 vóór Christus twee en halve drachmen per dag verdienen. Waaraan Delos het te danken had, dat het goedkoopere produceeren

900 kon dan Attika, weet ik niet, maar het is een feit, dat daar het maximum voor skilled labour twee drachmen bedroeg en de losse werklui zich met veel minder tevreden moesten stellen: we zien zelfs in die jaren, ofschoon de korenprijs verdriedubbeld wordt, hun loon met 16 procent dalen. Ondanks die duurte schijnt het mogelijk geweest te zijn van ongeveer anderhalve drachme per dag te leven, maar alleen als men iederen

905 dag op dat bedrag rekenen kon. Nu wilde echter het ongeluk, dat er op het heilig eiland erg vaak feest was. Aangezien de vrije arbeiders op die dagen toch ook eten wilden, drongen ze aan op maand- of jaarcontracten, die hen tenminste tegen verhongeren waarborgden.

[Delos.08.003] De tempeladministratie was trouwens ook voor haar eigen vast personeel niet scheutig! Ze had het in twee klassen ingedeeld. De laagste, waartoe bijvoorbeeld de fluitspeelsters en de kosteren behoorden, genoot een inkomen van 120 drachmen per jaar, dat wil zeggen twee obolen oftewel ongeveer vijftien centen Nederlandsch

910 courant per dag. De kosteren kregen bovendien vrije kleeding. Wie op de tweede, hogere schaal stond, genoot 180 drachmen per jaar, nog geen kwartje per dag. En dat terwijl de staatsslaven in Eleusis niet alleen hetzelfde loon voor voeding, maar bovendien nog 44 drachmen voor kleeren en schoenen toegewezen kregen. De opzichter van die slaven kreeg zelfs 280 drachmen per jaar, maar hij moest daarvoor zijn eigen plunje bekostigen. Het beroep van slaaf van het Atheensche gemeenebest was dus nog zoo kwaad niet. De hogere beambtenklasse op Delos had 37 pct., de lagere zelfs 47

920 pct. minder dan zij. Vulden misschien fooien het ontbrekende aan? Eén man op Delos echter was er, wat vast salaris betrof, beter aan toe: de "architectoon", de opperbouwmeester van den tempel. Hij kreeg jaarlijks niet minder dan 720 drachmen en stond daardoor financieel even sterk als zijn collega te Eleusis. De waardeering van het intellect schijnt sedert den tijd van Perikles vrij wat gestegen te zijn. We

925 weten uit Atheensche inscripties, dat de architect van het Erechtheion, die toch een van de grootste kunstenaars geweest is, die de wereld ooit gekend heeft, zich tevreden moest stellen met één drachme per dag, precies hetzelfde wat zijn domste slaaf kreeg!

[Delos.08.004] Ongehoord veel kreeg in 340 vóór Christus de opperbouwmeester van het tempelgebied van Delphi, vier drachmen per dag. Deze voor een staatsambtenaar bijna ongelooftlijk hooge betaling viel samen met een periode van belangrijken aanbouw. Dan schijnen de priesters begrepen te hebben hoe gewichtig zoo'n post was. Zelfs het gierige Delos geeft in zulke gevallen zijn architecten drie in plaats van twee

935 drachmen per dag! Toch bleef hetzij Delphi heel ver ten achter. Delphi immers rekende met Aeginetische munt en die stond anderhalf maal hooger dan de Attische, zoodat de vier drachmen van daar op Delos, zes waard geweest zouden zijn. Na 300 vóór Christus valt op Delos een snelle en voortdurende daling der loonen te constateeren. Een typisch, de materie zelf waaruit we al deze gegevens putten rakend voorbeeld is dat van den steenhouwer, die de tempelinscripties maakte. Heel lang bedong en kreeg deze toch zeker niet heel domme werkman één drachme per honderd letters. Die prijs werd

940 nog in 302 aan een zekeren Hermodikos uitbetaald, maar later gaat men hem al meer en meer beknibben. In hetzelfde jaar 302 moet dezelfde Hermodikos 130 letters leveren, vijf jaar later zelfs 300! Omstreeks 250 bereiken we het laagste loonpeil. Dan betalen de tempelheeren voor een opschrift – van 354 regels met 42,000 letters de som van 120 drachmen, dat wil zeggen één drachme per 350 letters. Maar nu was de boog

945 blijkbaar al te sterk gespannen. De inscripties werden zoo schandelijk afgeraffeld, dat de lastgevers er zich voor gingen schamen. Ze dachten blijkbaar aan hun goeden naam bij het nageslacht en namen daarom, allicht met bloedend hart, het kloek besluit tot de vroegere betaling terug te keeren.

950 [Delos.08.005] Minder gelukkig, dan de steenschrijver was de leidekker – de man, die de daken van de verschillende tempelgebouwen in orde hield –, zijn loon verminderde in een halve eeuw met 73 pct. en we hooren heelemaal niet van verbetering. Wel dalen

in dezelfde periode de prijzen der levensmiddelen in Griekenland, maar de scheepsvrachten stijgen daarentegen en de tusschenhandel neemt hogere percenten. De arbeiders op Delos moeten er slecht aan toe geweest zijn! Ja, die hoge vrachten zullen de eilandbewoners vaak woedend gemaakt hebben. De prijs van den wijn bijvoorbeeld bedroeg op het vasteland minder dan de helft van wat de Deliërs er voor te betalen kregen. En dan de baksteen! In 280 vóór Christus kostten ze aan de fabriek ("men" schrijft tegenwoordig, meen ik, "af fabriek") drie drachmen per tweehonderd stuks, waar voor Delos kwam daar 7½ drachme vracht bij! Andere nijverheidsproducten daarentegen werden ook ter plaatse van bestemming veel "billijker". Zoo kost bijvoorbeeld het fijne linnen gewaad, dat de godin Hera elk jaar cadeau krijgt, in 306 nog 40 drachmen, in 250 daarentegen maar 25. Soms oefenden politieke gebeurtenissen zeer belangrijken invloed op de prijzen. Toen de veroveringstochten van Alexander den Groote het Oosten en Egypte voor den Griekschen handel "openden", werd opeens het ivoor, dat dikwijls voor beelden gebruikt werd, vier maal goedkoop. Die toch al lage prijs daalde tusschen 269 en 250 weer tot op een derde. Wat de oorzaak van dit merkwaardig verschijnsel was, weten we niet; men veronderstelt, dat het de Seleuciden – de beheerschers van Syrië en zijn achterland – toen gelukte een eind te maken aan het monopolie, dat de Egyptische Ptolemaeën ingesteld hadden. Die Ptolemaeën waren in het algemeen erg voor het systeem van "alleenhandel". Ze reserveerden o. a. op een bepaald moment de vervaardiging van papyrus. Dit had tengevolge, dat een vel papier, dat in 296 op Delos nog één obool kostte, zeventien jaar later betaald moest worden met anderhalf tot twee drachmen: een stijging van negenhonderd tot twaalfhonderd percent. Geen wonder, dat de vorsten van het Klein-Aziatisch Pergamon zich gingen toeleggen op het maken van een ander schrijfmateriaal, het zelfs ons als zoodanig nog niet onbekende perkament.

[Delos.08.006] Heel merkwaardig is de "prijsbeweging" van het hars. Van 310 tot 296 vóór Christus bedraagt het gemiddelde per Metrètès (½ H. L.) 18 tot 19 drachmen, van 292 tot 286 daarentegen is het 27; een hoogtepunt van 40 bereikt de curve in 279. Dan volgt tusschen 250 en 169 weer een belangrijke daling tot een gemiddelde van 14½; vooral in de laatste jaren vóór 169 is het hars heel goedkoop. Deze sterke schommelingen laten zich vrij aannemelijk verklaren uit politieke omstandigheden. Delos ontving dit product uitsluitend uit Macedonië. Macedonië nu vertoonde in de oudheid ongeveer dezelfde eigenaardigheden als in de achter ons liggende halve eeuw. Er heerschte eigenlijk nooit rust – de historie van de koningen vóór Philippus en na Alexander den Groote lijkt precies op een te vlug afgedraaide gruwelfilm –, maar de productie van het land leed daarin daaronder blijkbaar zoo goed als niet. Haar wordt echter in 280 een formidabele slag toegebracht door den inval van Gallische stammen. Die crisis doet den prijs van het hars plotseling omhoog vliegen. Hij daalt echter al spoedig weer tot het normale bedrag. Pas na 179 krijgen de priesters de voor hun bedrijf blijkbaar onontbeerlijke grondstof – het diende o.a. om zwarte kleurstof te maken en waarschijnlijk ook wel voor verlichting – beneden de gewone marktwaarde. Deze begunstiging valt merkwaardig samen met een bijzonder royaal optreden van koning Philippus V. Hij doet namelijk in het genoemde jaar Apollo niet minder aan vier gouden kransen ter gezamenlijke waarde van tweeduizend drachmen cadeau. Was hij zoo buitengewoon gesteld op Apollo of wel op het kapitaal, dat onder diens hooge bescherming stond? Ik waag het laatste te gelooven, omdat de Macedonische koning zich toen tien jaren lang rustte tot een laatsten strijd tegen Rome en natuurlijk even goed als andere ruziemakers wist, dat voor vechten in de eerste, tweede en derde plaats geld noodig is.

[Delos.08.007] Of de tempelheeren zich vermurwen lieten door de clause van "meest begunstigde natie" in het uitvoertarief van het Macedonische hars en hun goed geld staken in een heel weinig belovende zaak, weet ik niet. Misschien hebben ze zich werkelijk gecompromitteerd en gaven – al in 166 vóór Christus – de Romeinen dáárom Delos terug aan Athene, dat geen oogenblik aarzelde de Deliërs van hun eiland te verdrijven en zelf de administratie van den tempel over te nemen. Daarmee komt weer een eind aan het ter plaatse op steen boeken van in- en uitgaven en dus aan onze economische beschouwingen over de lotgevallen van dit "heilig" geld.

[Delos.09.001] 4 februari 1925 **Opgravingen op Delos**. Evenals vorige jaren heeft de directie van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden ook dezen winter eene reeks archaeologische lezingen georganiseerd. Gisteravond opende de Brusselsche professor Mayence, conservator aan het Musée du Cinquantenaire, de reeks dezer lezingen. Hij sprak over de opgravingen op Delos en in het bijzonder over de tempelgebouwen. Prof. Mayence, die zelf een viertal jaren aan deze opgravingen heeft deelgenomen, begon met een overzicht te geven van de ligging en de geschiedenis van dit kleine Grieksche eiland, dat slechts een 5-tal K.M. lang en een paar K.M. breed is. Hij toonde aan, dat de groote bloei, die Delos te beurt is gevallen, een gevolg is van den godsdienst, die hier zeer vroeg een belangrijken rol speelde. Immers Homerus reeds bezong dit eiland als de mythologische geboorteplaats van Apollo en zijne zuster

Artemis. Evenwel missen wij zoo goed als alle litteraire gegevens over het oude Delos. Pausanias, die voor andere Grieksche centra zooveel belangrijke aanduidingen heeft achtergelaten, is niet op Delos geweest. En de werken van andere Grieksche schrijvers, die wel op het eiland betrekking hadden, zijn verloren gegaan. Men was dus aangewezen op systematische opgravingen. Deze zijn sinds 1880 ongeveer, onder leiding van de Ecole française d'Athènes, ter hand genomen en tot op heden met onvermoeiden ijver en buitengewoon succes voortgezet. Prof. Mayence toonde aan hoe het thans mogelijk is, op grond van deze onderzoekingen vier perioden te onderscheiden in de ontwikkeling van Delos, gaande ongeveer van de 8ste tot de 1ste eeuw vóór Chr., waarin het eiland afwisselend bloei, stilstand en nieuwen bloei kende om ten slotte onder Romeinsch regiem door gewelddadige vernieling ten onder te gaan. Na een overzicht te hebben gegeven van de talrijke tempelgebouwen, waarvan het belangrijkste aan Apollo was gewijd, toonde spr. enkele treffende voorbeelden van beeldhouwwerk tijdens de werkzaamheden gevonden. Hij wees ook op het bijzondere belang van de inscripties in den Apollotempel gevonden en waarin uitvoerig verslag wordt gegeven van de bezittingen en het beheer van dezen tempel. Uitstekende lichtbeelden luisterden deze lezing op, die een talrijk gehoor vond. Prof. Mayence zal a.s. Vrijdag 6 dezer (8 uur 's av.) in de collegezaal van genoemd Museum, een tweede lezing houden over: "Les fouilles de Délos; la ville antique".

[Delos.09.002] 8 februari 1925 **Opgravingen op Delos.** Prof. Mayence hield Vrijdag in de gehoorzaal van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden zijn tweede lezing over de opgravingen op het eiland Delos. Terwijl hij zich, in zijn eerste voordracht vooral met de tempelgebouwen had bezig gehouden besprak hij nu de stad zooals die zich langzamerhand omheen het kwartier dat aan den cultus was gewijd heeft gevormd. Na er den nadruk op te hebben gelegd dat de opgravingen van het stadsgedeelte alleen huizen uit de derde, tweede en eerste eeuwen vóór Chr. hebben aan het licht gebracht en niets is bekend geworden van de woningen die er mogelijk in de Grieksche bloeiperiode hebben bestaan, wees spr. op het onregelmatige van den stratenaanleg en de schikking der huizen. Vooral was dit duidelijk te zien bij den plattegrond van het gedeelte tusschen de tempel gebouwen en het theater gelegen. Door enkele voorbeelden toonde spr. ook hoe de hoofdstraat, waar zich talrijke winkels bevonden er moet bobben uitgezien, hoe een goed verzorgde rioleering onder het uit zware plavuizen gevormde wegdek was aangelegd, ja hoe er ook reeds een waterleiding bestond. Ten slotte stond prof. Mayence iets langer stil bij enkele der grootere huizen die werden opgegraven, zooals dat van Cleopatra, aldus genoemd naar een gevonden opschrift, en dat van Dionysos, zoo genoemd omdat deze god op een prachtig mozaïek is afgebeeld, dat er voor den dag kwam. Hij wees er terloops op hoe men door de opgravingen van Priene en deze op Delos een heel anderen kijk heeft gekregen op het Grieksche huis zooals, ons dat door Vitruvius is geschilderd. Vooral voor de overgangperiode tusschen de Grieksche en de Romeinsche huizentypen is Delos van groot belang. Deze overgang van het Grieksche naar het Romeinsche is ook bij het beeldhouwwerk waar te nemen, alsook bij de wandversieringen der huizen. Immers de decoratieve kunst uit Pompeji, die men als den eersten stijl pleegt aan te duiden, vinden wij op Delos terug. Samenvattend ging spr. na welke de resultaten van het ontzaglijke opgravingswerk zijn en constateerde dat, al is de buit aan kunstwerken vrij gering gebleven, Delos onze kennis van de beschaving en van de levenswijze in Hellenistischen en Griek-Romeinschen tijd toch zeer belangrijk heeft verrijkt.

[Delos.09.003] 30 mei 1928 **DELOS. Het Fransche opgravingswerk.** Op Delos, het eilandje in het midden van de Cycladen, zijn sinds 1876 de Franschen bezig geweest met opgravingen. De Ecole française d'Athènes heeft thans haar onderzoek voltooid op het eilandje, dat bezien van den top van den Cynthus, die slechts honderd en twaalf meter hoog is, maar toch het oppervlak van vijf kilometer lengte bij eenige honderden kilometers breedte overheerscht, den indruk geeft van een kaal en onvruchtbaar terrein. De sage wil, dat Delos eerst rondreef, maar door Zeus met diamanten ketens werd vastgelegd, opdat het aan Latona, die zich voor de jaloezie van Hera, de echtgenoot van Zeus, wilde bergen, de gelegenheid zou verschaffen om Apollo en Artemis te baren. Dientengevolge was het eiland voor de Grieken heilige grond geworden. Men ging er heen van noord en zuid om er Apollo en Artemis offers te brengen. Apollo's tempel was een tijd lang schatkamer van den Attischen Zeebond, totdat in 454 vóór onze jaartelling de schat naar Athene werd overgebracht. In later tijd heeft Delos opnieuw een bijzondere positie ingenomen. Nadat Rome Corinthe in 146 v. C. had verwoest, maakte het, om den handel van Rhodos te vernietigen, van Delos een vrijhaven. De Italiaansche kooplieden kwamen er allerlei waren halen, die uit verschillende landen er heen werden gevoerd en vooral slaven. Het heet, dat er soms wel twintigduizend slaven op een dag werden verkocht. De aldus op Delos ontstane welvaart bracht mee, dat zich een voor het kleine eiland overvloedige en rijke bevolking woningen liet bouwen. Een halve eeuw later reeds werd het rijke Delos geplunderd door Mithradates, den koning van Pontus, Rome's vijand, en in 88 v. C. nog

1090 eens weer door een zeeroover Athenodoros. Delos raakte geheel in verval en werd
 1095 verlaten en het stof der eeuwen hoopte zich op in de smalle öploopende straten en in
 de woonhuizen. Bij de opgravingen der Franschen werd voor het eerst de met een
 zuilengang omgeven hof binnen het huis – het peristylum – aangetroffen, die ook in
 Pompei b.v. is gevonden. Tot de fraaie woonhuizen uit de welvaartsperiode moet dat
 hebben behoord, van welks overblijfselen de fotopagina een afbeelding geeft: het huis
 1100 van een zekere Cleopatra en haar echtgenoot Dioskourides. De voorhof is omringd door
 zuilen van marmer van Paros. Verder op den achtergrond ziet men de geschonden
 beelden, die de eigenaars voorstelden. Aan een der zijden van den Cynthus daalt men
 af tot het heilige meer, aan welks westelijken oever eenige primitieve
 beeldhouwwerken op voetsstuk te zien zijn – zie de foto-pagina – die leeuwen
 voorstellen.

[Delos.10.001] 17 augustus 1928 **DE VERDWENEN OUDE WERELD DELOS Het verhaal van bloei
 en verval.** Toen Odysseus zijn bewondering wilde uiten voor de koningsdochter die hem,
 den naakten schipbreukeling, zoo vriendelijk tegemoet trad, vergeleek hij haar bij
 den slanken palmboom van Delos, oprijzend naast Apollos altaar. Zóó oud is al de roem
 1105 van Delos, het eenige eiland, dat Leto gastvrijheid wilde verleen, toen zij haar
 zoon Apollo ter wereld moest brengen, en dat daarvoor beloond werd met de oprichting
 van tempels en den walm van eindelooze offeranden. Middelpunt van godsdienstig leven
 is Delos geweest, en tevens van politieke vereeniging van het Ionische Griekenland.
 Later, onder de Romeinen, werd het een tijdlang middenpunt van den wereldhandel. Maar
 1110 zooals de Ioniers "met slepende kleedzoom", en hun schoongegordelde vrouwen, zijn ook
 de Romeinen voorbijgegaan, en Delos werd weer een kaal, nauwelijks bewoond eilandje.
 Daar ligt het nu, laag en onaanzienlijk. De haven is verzand, de kaden zijn
 verdwenen. Waar ze moeten geweest zijn groeien biezten: groote stekelige bossen.
 Vederop schijnt het een veld van steenen en marmerblokken, waaruit hier en daar een
 1115 zuil of basis omhoog rijst. Het Fransche archeologische Instituut te Athene heeft
 hier in het laatst van de vorige eeuw gegraven, en veel blootgelegd wat de aarde
 verborg. Helaas waren dat geen ontelbare kunstwerken in marmer en brons, geen
 beroemde wijgeschenken of tempelbeelden. Vele geslachten van menschen hadden al
 gewerkt aan de vernietiging van wat vroegere geslachten met liefde en innig kunst
 1120 gevoel geschapen hadden. Maar de fundamenten van gebouwen kwamen bloot, en de bases
 van vele standbeelden, en uit de gevonden inscripties werd een deel van Delos
 geschiedenis opeens weer duidelijk.

[Delos.10.002] Als we aan land gaan komt een heerlijke geur van bloemen ons tegemoet:
 het eenige, wat Apollo nog kan aanbieden in zijn geboorteplaats. Binnen zijn heilig
 1125 tempelgebied, recht tegenover de grootste haven, waarin ook Leto en Artemis haar
 plaats van vereering hadden, staan niets dan de onderste steenenrijen meer
 overeind. Een paar eeuwen geleden lag hier nog op den grond uitgestrekt het
 reusachtige Apollobeeld, dat de Naxiers wijdden; ieder, dien het toeval naar Delos
 voerde, kon zijn duimstok nemen en later thuis wonderverhalen doen. Maar toen de
 1130 Franschen begonnen restte er nog slechts een hand, een stuk van de dij en het
 bovenstuk van borst en rug, met de afteekening van Apollos archaische lange lokken.
 De tempels zijn terug te vinden, maar het beroemde altaar, opgebouwd van de horens
 der geofferde runderen, is voor goed weggevaagd. Het is een warnet van fundamenten,
 fundamenten van tempels, van schatkamers en zuilenhallen. Muurhagedissen en grootere,
 1135 geelkoppige reptielen kruipen over de steenen, met dor geritsel van hun geschubd
 lichaam, en de grond is bezaaid met een zachtpaarse gypsophyllum. De oudheid weer
 opbouwen boven deze steenblokken en bloemenpracht is onmogelijk; er staat te weinig
 meer. Daar ligt bijvoorbeeld de ronde basis van den bronzen palmboom, dien de Athener
 Nicias eens wijdde. Maar hoe zag de palm er uit? Hij is den weg van alle brons
 1140 gegaan: versmolten, vermaakt tot keukengerei misschien.

[Delos.10.003] Maar er zijn plaatsens die meer suggereeren dan Apollo's vermoeste
 temenos, waar meer materiaal over is voor de fantasie, die zoo graag al is het maar
 één oogenblik den afglans zou willen zien van de oude wereld. Delos, altijd een
 1145 handelshaven, heeft als geen andere plaats van zoo beperkten omvang, een tijdperk van
 materieelen bloei gehad. Dat was, toen Korinthe door de Romeinen verwoest was, en
 Delos een vrijhaven werd, die den handel van Oost en West verbond. Toen kwamen bij
 duizenden de kooplieden van Italië er wonen, en trokken de Oosterlingen: joden en
 Zyriers er in menigte heen. Duidelijk zijn nog de groote marktpleinen te zien, waar
 1150 eenmaal de belangrijkste zaken werden besproken en afgedaan in de schaduw van de
 zuilengalerijen, die ze omringden. Zoo ligt daar de groote markt der Romeinen voor
 ons, paars van de bloemen: een reusachtig vierkant, afgeteekend door porosblokken –
 want de zuilen zijn allang verdwenen. Aan een van de zijden is nog iets bewaard
 gebleven van winkels en magazijnen, die den achterkant van de zuilengangen vormden.
 Hier en daar kleurt nog een bont stukje mozaïk, dat misschien eens de trots van den
 1155 eigenaar was.

[Delos.10.004] De vreemde kooplieden hadden ook hun groote vereenigingsgebouwen op

Delos: clubhuis en tempel nauw vereenigd, want elke vereeniging stond onder bescherming van een of andere godheid. Hun plaats is weergevonden; van een er van, dat van de kooplieden uit Beyrout, kon men nog twee gave zuilen met een stuk
1160 architraaf er boven omhoog zetten: de weerschijn van het water, dat zich vroeger onder den nu ingevallen mozaïkvloer van den zuilenhof bevond, kabbelt zacht voort over het blanke marmer. Wat een geschiedenis – en wat een verlatenheid! Ginds staat weer een herinnering aan nog veel vroeger tijden, toen er nog geen sprake was van de Romeinsche wereldmacht, toen er zelfs nog geen sprake was van dat wonder, de
1165 klassieke kunst van Griekenland. Het is de rij van leeuwen, die de Naxiers naar het voorbeeld van Egypte oprichtten langs den toenmaligen tempelweg. Zij zijn leelijk van vorm met hun te lang gerekte lichaam, ze zijn gebroken, verweerd en afgesleten; sommige hebben gladde zehondenkoppen gekregen, doordat de tijd alles wegsleep wat vorm gaf. Toch is die onvolledige, gebroken rij nog indrukwekkend: hoeveel eeuwen
1170 gingen over hen heen, en nog staan ze daar met open muil, als wakend over Apollo's heilig meer, dat aan de overzijde van den weg lag. Helaas, niemand stoorde zich aan de oude wachters, want het meer is geschonden: volgegooid om de malariamuggen. Binnen de ommuring staat een roestige kipkar te midden van pasgestorte aarde en steenen. En ook de slanke palmboom is verdwenen. "Alles stroomt; niets blijft", zei de oude
1175 filosoof.
[Delos.10.005] Links van het museum, dat de Franschen bouwden voor de gevonden voorwerpen en inscripties, slaan we nu de Stadionstraat in: het stadion lag aan den anderen kant van het eiland. Al spoedig gaat de geplaveide weg over in een smal voetpaadje, dat voortkronkelt over de landen; we openen een houten hekje, en klimmen
1180 even verder over een steenen scheidingswal. Boven op den lagen rug van het eiland lag het gymnasium, met een prachtig uitzicht op zee aan twee kanten. Langs de muren staan nog de lage banken, waarop de jongens zaten om uit te rusten, en waarop de anderen zaten om toe te kijken. Het stadion, wat verderop, teekent zich duidelijk af, maar van de zitplaatsen is weinig meer over. Wel van de huizen, die er achter lagen, nog
1185 meer naar zee toe: meters hoog staan daar de muren nog overeind en we kunnen door de nauwe straatjes loopen, en kijken naar de straataltaartjes, waarop de huisvader offerde, wanneer hij naar huis terugkeerde, opdat er zegen zou rusten op zijn komst. Vaak waren ze geestig beschilderd met offerscènes, maar helaas: de kleuren, die
1190 eeuwen trotseerden, kunnen het volle daglicht niet meer verdragen na de lange duisternis: van alle wandschilderingen zal spoedig niets meer over zijn dan de afbeeldingen, die er tijdens de opgravingen van gemaakt zijn. Dicht bij de stadionwijk ligt aan zee een gebouw, dat ook een bewijs vormt van Delos' internationale beteekenis omstreeks 100 v. Chr. Het is een synagoge. Op den ontgraven vloer staan nog een paar votiefaltaartjes van eigenaardigen vorm, in 't Grieksch
1195 gewijd aan den Allerhoogsten. Even ontroert dit monument van Joodsch geloof te midden van al dat polytheïsme. Inderdaad polytheïsme, al was dit eiland bij uitstek Apollo's eigendom, want de zonnegod deelde hier de vereering met vele andere goden; hij schijnt niet naijverig te zijn geweest.
[Delos.10.006] Wie den weg inslaat naar den top van Delphi's [Delos] eenigen berg, de
1200 Kynthos, die even meer dan honderd meter oprijst boven zee, ziet al uit de verte den voorgevel van een kleinen tempel. Het is een façade zonder dak en zijmuren, maar te midden van zooveel neerliggende gebroken steenen maakt ze toch indruk. In de tempelruimte staat nog een stuk van het beeld van een zwaar bekleede vrouw. Die
1205 vrouw, die in niets aan een Egyptische doet denken, stelde Isis voor; deze opwaartsche weg is de wijk der vreemde goden, die meekwamen met de kooplieden van verre. Daar werd ook Serapis vereerd, wiens dienst in den Romeinschen Keizertijd zooveel opgang maakte, en de geheimzinnige Habiren hadden er een groot heiligdom. Er is hier een klein theater, waar waarschijnlijk mysteriën werden opgevoerd voor een
1210 besloten kring van ingewijden; er zijn hier ook feestlokalen met mozaïkvloeren, waar secten zich aan den disch verzamelden. Alle vreemde goden werden eerst geduld door het bestuur en dan zorgden de aanhangers zelf voor het onderhoud van hun heiligdom. Vaak vermelden de kapiteelen der zuilen nog den naam van den schenker. Maar na eenigen tijd belastte de overheid zich met den vreemden cultus. Onder 't Irisbeeld staat, dat het volk der Atheners – in dien groothandelstijd heerscher over Delos –
1215 het oprichtte te harer eere. Zoo ziet men den staat, zonder veel bezwaren nieuwe godsvereeringen aannemen. De steenen spreken.
[Delos.10.007] Een kleine tempel van de echt Grieksche godin Hera stond hier ook, al sinds oude tijden. Aan dat tempeltje danken we een schat van vazen uit allerlei tijd. Want beschadigd of heel oud tempelgerei werd nooit op den vuilnishoop geworpen: het bleef aan de godheid gewijd, en als zoodanig onvervreemdbaar. Om er van af te zijn
1220 begroef men het wel in of bij den tempel in den grond. Zoo vond men onder den vloer van het Heraeion den ouden tempelinventaris, waar latere geslachten geen prijs meer op stelden, omdat er sedert kostbaarder voor in de plaats was gekomen. Tot boven op de Kynthos toe liggen de herinneringen aan de godsdienstige vereering van Delos'

- 1225 ontelbare bewoners: helaas, staan doet er niets meer. Het is een mozaïkvloer, of een
stuk fundament, waaruit men moet opmaken wat hier eenmaal was. Een schitterend
gezicht biedt de top van den berg. Rondom liggen de Cycladen, die den kring vormen om
het heilige Delos. Vlakbij het nu haast onbewoonde Rheneia waarheen eenmaal de
1230 Deliers gingen om te sterven, want sinds de 5de eeuw v. Chr. mochten er geen menschen
meer sterven evenmin als geboren worden op dezen gewijden grond. Ginds ligt Mylconos
met zijn on-Hollandsche windmolens, en Tinos. Verderop liggen, heel wazig, want ook
hier is het zicht zelden helder, Paros en Naxos. Alle zijn bijna naakte rotsen,
oprijzend uit de felblauwe zee. Onder aan den voet van den berg lag het kwartier van
de rijkste kooplieden, het best bewaarde deel van de stad. Meters hoog staan hier nog
1235 de wanden en zuilenschachten: we kunnen nog de kamers in- en uitloopen en de mozaïkv!
oeren bewonderen. Ongelooflijk nauw zijn de straatjes waaraan ze lagen, maar wat
deerde dat eigenlijk bij de antieke huizen, die naar binnen toe open waren om zon,
wind en straatruoer te weren. Van rijden was toch geen sprake op die steile
hellingen.
- 1240 [Delos.10.008] En beneden lag dan Delos' voornaamste haven. Dáár kwamen in ouden tijd
voor de jaarlijksche plechtigheden honderden sierlijke schepen binnen met
feestgezanten, met statige offerstieren, met kostbare wijgeschenken. Daar kwam ook de
omkranste staatstriëer binnen, op wier terugkeer Socrates moest wachten, aler hij
den giftbeker drinken kon. Koopwaren, handwerk uit alle streken kwam daarheen – hoe
1245 graag hadden we den inhoud van maar één zulk een schip! Veel ellende moet daar ook
geleden zijn in die verzande bocht, waar nu een enkele bark ligt te rusten in de
felle middagzon. Want de Romeinen, die slaven noodig hadden, lieten oogluikend toe,
dat de zeeroovers van Klein Azië's kusten hier hun buit kwamen markten. Er waren
dagen, dat hier duizenden slaven werd aangevoerd en meteen weer verkocht naar een
1250 onbekende toekomst, ver van vaderland en familie. Toen in den Mithridatischen oorlog,
kwam de slag, die aan alles een einde maakte: een van Mithridates' generaals
verwoestte het eiland en doodde 20.000 bewoners. Dat was in 88 v. Chr. Een twintig
jaren later deden de zeeroovers hetzelfde nog eens. Na dien tijd heeft de handel
andere banen gezocht en verliet het rotsige eiland van Apollo. Toen de vreemdelingen
1255 waren heengegaan en de havens leeg waren geworden verdween ook langzamerhand de
inheemsche bevolking. En nu, na al de onuitsprekelijke schoonheid en al de matelooze
ellende der oude wereld ligt Delos weer kaal en eenzaam als vóór het begin der
geschiedenis te midden van de diepblauwe wateren. A. Roes.
- 1260 [Delos.11.001] 31 januari 1931 **DE BESCHAVING VAN DELOS.** Het jongste bulletin van de
"Vereeniging tot bevordering der kennis van de Antieke Beschaving", bevat, zooals we
al hebben medegedeeld een bijdrage van Emilie Haspels over de opgravingen op het
merkwaardige kleinste eiland der Cycladen, Delos; merkwaardig omdat zich daar de
overblijfselen bevinden van het grootste en belangrijkste aantal antieke huizen dat
men in Griekenland kent. Zij heeft die huizen bezocht, voorgelicht door de leiders
1265 der opgravingen, de heeren Roussel, directeur van de Ecole Française d'Athènes en J.
Chamonard (Exploration archéologique de Delos). Merkwaardig zijn die huizen, voor het
leven in een stad met kooplieden uit den Levant, uit Griekenland en Italië in den
Hellenistischen en Romeinschen tijd. De huizen van deze koopstad dateeren nl. voor
het meerendeel uit de 2de en 1e eeuw v. Chr. In 166 v. Chr. maakte Rome Delos tot een
1270 vrijhaven en begint de groote economische bloei van het eiland. En de inscripties
leeren, dat met den opbloei van den handel een vermeerdering van de bevolking gepaard
gaat, op te maken uit de stijging van de huurprijzen. De bloeitijd duurt nog geen
eeuw. Herhaaldelijk wordt de stad geplunderd en leeft er dan een arme bevolking te
midden der ruïnes van de koopmanspaleizen.
- 1275 [Delos.11.002] De schrijfster vertelt dan van de in Juli Augustus 11., na lange jaren
van stilstand herhaalde opgraving. Zij beschrijft het in den afgeloopen zomer
opgegraven vierhoekige blok (insula) van huizen, nabij het vroeger opgegraven "huis
met de Dolfijnen". Dit Insula bestaat uit vier huizen, één groot, de andere
middelmatig. Het groote huis, "het huis met de maskers", heeft een binnenhof, waarop
1280 vier kamers uitkomen met mozaïekvloeren. Ook van de bovenverdieping zijn tallooze
fragmenten te voorschijn gekomen van een fijn mozaïek, benevens stukken van
muurschilderingen, lotosranden en bloemfestoenen. De groote zaal heeft een regelmatig
mozaïekpatroon van heenenweer gevouwen band; aan de beide zijanten een versiering
van een rij tragische maskers, in heldere kleuren: zwart, wit en rood. Aan elken kant
1285 vijf maskers op regelmatige afstanden, waartusschen klimopraken; een masker met een
baard en een zonder, telkens om en om. Ook in de andere kamers mozaïeken met vogels,
dolfijnen en gestyleerde bladeren, o. a. in een van de kamers een voorstelling van
Dionysus, rijdende op een panter, in zijn rechterhand een thyrsus met bandelette, in
de linker een tamboerijn. Dit de beschrijving van deze compositie blijkt, dat deze
1290 Dionysus van al de tot nu toe op Delos opgegraven mozaïeken de hoogste decoratieve en
aesthetische waarde heeft.
- [Delos.11.003] Deze kamers met hun fraaie mozaïekvloeren zijn uiteraard met evenveel

1295 zorg en kunstzin gemeubileerd geweest. Maar hiervan geen spoor geen van de meubels is
over, zelfs geen fragment. Zij zijn weggehaald en opgebruikt in den armeren tijd,
toen de nasleep-bevolking op Delos huisde. Alleen wat kleinere voorwerpen zijn
gevonden, stukken van marmeren beeldjes, van een zonnewijzer, veel glasscherven,
aardewerk, wat kinderspeelgoed. En dan een massa lampjes van aardewerk. In elke kamer
1300 moeten er aan alle kanten gestaan hebben, in nissen, aan de wanden, op de tafels.
Behalve andere beelden, is de belangrijkste vondst een staand manneportret, dat in
stukken hier en daar gevonden werd, alsof de latere Delosbewoners al met dit beeld
aan het slepen zijn geweest. Niet het minst interessant in mej. Haspels beschrijving
is de door haar beproefde reconstructie van het stadje Delos waar, door de vele
tempels en heiligdommen, nauwelijks plaats is voor de op elkaar gedrongen huizen,
straten zijn schaarsch, zij schuiven zich a. h. w. tusschen de huizen in, als
1305 onregelmatige geulen, "die de huizen wel zoo goed waren open te laten voor het
verkeer."